

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

ВИХОВАННЯ ВЗАЄМОДОПОМОГИ В ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ТВОРЧОЇ ГРИ

Виконала:

Бездідько Тетяна Олександрівна

магістрантка спеціальності 012 Дошкільна освіта
ОПП Дошкільна освіта

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор

Л. В. Артемова

Допущено до захисту

«23» листопада 2021 р.

Завідувач кафедри

Л.П. Загородня

(підпис) (ініціали, прізвище)

Дата захисту: «__» _____ 20__ р.

Національна оцінка _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Підписи членів ЕК:

Глухів - 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ТВОРЧОЇ ГРИ.....	8
1.1. Питання виховання взаємодопомоги у старших дошкільників в психолого-педагогічній літературі	8
1.2. Теоретико-методологічні засади організації ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку.....	12
1.3. Творча гра як засіб виховання взаємодопомоги у старших дошкільників.....	27
Висновки до розділу 1.....	40
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ТВОРЧОЇ ГРИ.....	42
2.1. Визначення рівнів вихованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку.....	42
2.2. Система роботи з виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку засобом творчої гри.....	50
2.3. Динаміка рівнів вихованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку на контрольному етапі експерименту.....	53
Висновки до розділу 2.....	61
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	69
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Сучасна система освіти в Україні – це шлях оновлення та стратегічної переорієнтації. Новітніми освітніми пріоритетами стають виховання відповідальності, творчої особистості, що усвідомлює потребу в розвитку своїх здібностей і має бажання і вміння вчитися і працювати; особистості, що прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни.

У Законі України «Про дошкільну освіту» зазначено метою освіти у нашій державі забезпечення всебічного розвитку людини. Здійснювати виховний вплив на нові покоління враховуючи загальнолюдські цінності та ідеали і національні традиції необхідно починати з дошкільного дитинства – визначного етапу становлення особистості, коли формуються уміння мислити, усвідомлено сприймати оточуючий світ і самого себе, встановлювати контакти з іншими людьми [25, с. 3].

В період дошкільного дитинства забезпечується загальний розвиток, що служить основою для оволодіння спеціальними знаннями і навичками з різноманітних видів діяльності. Варто зауважити, що всі надбання дошкільного віку є не сукупністю знань, а певним рівнем самостійності, творчості, пізнавальної активності, ставлення до себе і до інших. Розвинені в цей віковий період якості характеризують загальний характер поведінки дитини, її ставлення до світу, значною мірою є основою її життєдіяльності у майбутньому.

Загальновідомо, що діти дошкільного віку значно краще і легше оволодівають новими діями у процесі гри, ніж у процесі інших видів діяльності. Відповідно ігрова діяльність є провідною для дітей дошкільного віку, в процесі якої відбуваються прогресивні зміни.

Безумовно гра посідає важливе місце в системі фізичного, трудового, морального та естетичного виховання дошкільників. Вона підвищує активність дитини, сприяє покращенню її життєвого тону, задовольняє власні інтереси та суспільні потреби. У Базовому компоненті дошкільної

освіти в Україні, чинних освітніх програмах «Дитина», «Я у Світі», «Дитина в дошкільні роки», «Впевнений старт». Завдання і зміст ігрової діяльності спрямована на збалансований розвиток дитини, формування елементарних форм її життєвої компетентності, реалізацію природного потенціалу, індивідуалізацію особистісного становлення.

Суспільний прогрес, освіта та виховання знаходяться в діалектичному зв'язку і обумовленості. У зв'язку з цим програма економічного і соціального розвитку української держави повинна надавати великого значення розвитку освіти та виховання підростаючого покоління, головними проявами життєдіяльності якого стане висока культура праці і поведінки.

З народження особистість вступає в складну систему взаємовідносин з оточуючими. В усі часи люди жили і діяли за законами суспільства. Недотримання цих законів дуже часто ускладнювало взаємини дитини з товаришами, дорослими, навколишнім. Отже, виконання моральних норм є неодмінною умовою існування особистості в суспільстві. Суспільство виробило ряд норм і правил, дотримання яких вважається обов'язковим. У свою чергу, це передбачає формування певних рис особистості. Стосовно спільної з іншими людьми діяльності, такою рисою є взаємодопомога [24].

Суспільство вважає за обов'язок передати наступним поколінням досвід попередніх. Природно ж люди помітили, що виховуючи у дітей взаємодопомогу з дитинства, сформувані її простіше, ніж у наступні роки. Адже дошкільний вік – найбільш сензитивний період у розвитку особистості. Величезне значення його у становленні людини наголошували видатні громадські діячі, педагоги і психологи минулого і сучасного (А.Богущ, О.Запорожець, А. Макаренко, Т. Поніманська, М. Пирогов, С.Русова, В.Сухомлинський, Л. Толстой, О. Усова, К. Ушинський та інші). Саме гра як провідний вид діяльності дитини сполучає в собі як загальні характерні для всякої соціальної діяльності ознаки (усвідомленість, цілеспрямованість, активна участь), так і своєрідні (самоорганізація, свобода і самостійність, наявність творчої основи, почуття радості й задоволення).

Гра є традиційним і визнаним методом навчання й виховання дошкільників, що підтверджено дослідженнями науковців й методистів Л.Артемової, Н. Мацько, А. Богуш, С. Якименко та інших. Л. Виготський, О.Гаманов, Д. Ельконін, Р. Жуковський, А. Леонтєв, А. Макаренко, С.Рубінштейн заклали теоретичні основи педагогіки та психології гри. Можливості гри у виховному процесі підкреслювали у своїх працях Н.Анікєєва, З. Богуславська, Е. Смирнова. Застосування сюжетно-рольових ігор як засобу соціалізації дитини відзначали Т. Коннікова, Є. Фоміна, С.Шмаков, Л. Іванова. Дослідження Ю. Аркіна, Д. Ельконіна, О. Запорожця, В.Зенківського, О. Леонтєва, С. Рубінштейна, І. Сікорського, П. Чмати висвітлили соціальну сутність ігрової діяльності дітей.

Дитина дошкільного віку спілкуючись у процесі ігрової діяльності з вихователем та однолітками, засвоює норми і правила культурної поведінки в суспільстві, придбає досвід спілкування і взаємовідносин між людьми, починає розуміти себе та оточуючих. Даний аспект сюжетно-рольових ігор дітей дошкільного віку досліджували М. Басов, Д. Ельконін, О. Запорожець, С. Новосьолова, О. Тихєєва та багато інших.

Тому одним з ефективніших засобів виховання взаємодопомоги у старших дошкільників є гра, оскільки вона відповідає потребам та інтересам дітей, сприяє вияву їхньої самостійності, ініціативи, творчості, імпровізації, перевірці себе.

Саме тому **метою** нашого наукового дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальне впровадження системи роботи з виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку засобом творчої гри.

Об'єкт дослідження – процес виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – система роботи з виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку засобом творчої гри.

Гіпотеза дослідження: виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку засобом творчої гри ефективніше відбуватиметься за таких умов:

- систематичного проведення творчих ігор морального спрямування;
- стимулювання і заохочення прагнення дітей допомагати один одному;
- сприяння виникненню в творчих іграх дружніх, партнерських взаємин та ігрових об'єднань за інтересами;
- створення позитивної емоційної атмосфери в процесі ігрової діяльності.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку засобом творчої гри.
2. Обґрунтувати вплив творчих ігор на виховання взаємодопомоги у старших дошкільників.
3. Виявити рівень вихованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку.
4. Розробити систему роботи з виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку засобом творчої гри та апробувати її.

Для досягнення поставленої мети й реалізації завдань використано комплекс взаємопов'язаних **методів наукового дослідження**: *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, класифікація, конкретизація, узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження; вивчення педагогічного досвіду, нормативних документів, моделювання) – з метою уточнення сутності базових понять дослідження; з'ясування особливостей виховання взаємодопомоги старших дошкільників, критеріїв та рівнів її діагностики; визначення педагогічних умов виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку у процесі ігрової діяльності; *емпіричні* (спостереження, опитування, експертні оцінки, педагогічний експеримент, методи

математичної статистики) – для діагностування рівнів вихованості у дітей взаємодопомоги, узагальнення результатів та забезпечення їхньої вірогідності й об'єктивності.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Сумського ДНЗ «Ласкавушка», який охоплював 2 старші групи дітей 6-го року життя (24 дитини в експериментальній і 25 дітей – контрольній групах, надалі ЕГ та КГ), їхніх батьків і вихователів груп.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що визначено й обґрунтовано педагогічні умови виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку засобом творчої гри; розроблено критерії, показники та рівні вихованості взаємодопомоги у дітей; розроблено систему роботи з виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку засобом творчої гри.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні в практику закладів дошкільної освіти системи роботи з виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку засобом творчої гри.

Матеріали дослідження можуть бути використані педагогічними працівниками закладів дошкільної освіти у процесі виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку.

Структура роботи. Магістерська робота складається: зі вступу, двох розділів, рекомендацій, висновків, списку використаних джерел (71 найменувань), 9 додатків. Повний обсяг магістерської роботи становить 129 сторінок, основний текст займає 74 сторінки. У роботі подано 9 таблиць, 4 рисунки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ТВОРЧОЇ ГРИ

1.1. Питання виховання взаємодопомоги у старших дошкільників в психолого-педагогічній літературі

Виховання – це перш за все залучення дитини в світ людських духовних цінностей. Надзвичайну важливість сьогодні мають такі загальнолюдські цінності, як патріотизм, гуманізм, справедливість, честь, взаємодопомоги тощо. Головні правила, моральні норми будь-якого людського співжиття, сформовані протягом тисячоліть морального розвитку суспільства, є складником загальнолюдської моралі [18]. Варто зацентувати її гуманістичну спрямованість: центром моралі завжди є людина [32].

Проблема морального виховання особистості, особливо сьогодні, все більше актуалізується. На сучасному етапі в нашій державі перед національною системою виховання постають якісно нові завдання, що вимагають практичного перетворення системи освіти. Тому науковці наголошують на необхідності формування в особистості загальнолюдських моральних якостей [29].

О. Вишневський підкреслював значущість морального виховання для демократизації українського суспільства. Учений наголошував, що потрібно прагнути вчасно надати дитині моральну допомогу власною порадою та прикладом. Дослідник О. Вишневський зауважував, що шлях до успіху в сучасному українському вихованні веде тільки через моральне відродження, й практичне завдання вихователя полягає в удосконаленні того середовища, в якому живе вихованець (стосунків у сім'ї, школі, інституті; змісту освіти; методів навчання тощо), а також в «демонструванні» власного ставлення до світу (до фактів, подій, людей, літературних образів, історичних постатей тощо) [6].

Досліджуючи виховні цінності підростаючого покоління в Україні М.Стельмахович зазначав, що система освіти має виховувати високоморальну особистість на засадах національних надбань: «Мудрість нашого народу йде від діда – прадіда, отця – матері, родини, рідної оселі й материнської мови, землі – годувальниці, від ясного неба й світлого сонця, матінки – природи, від доброго серця й щирої душі, глибоких людських почуттів і переживань, кришталевої чесності й людяності, світлої духовності, сердечної любові до дітей, духу Матері – України»[16].

Досліджуючи моральне виховання особистості Л. Божович розглядала його як спеціально організовану міжособистісну взаємодію педагога з вихованцем на основі норм і принципів гуманізму. Гуманізацією виховання педагог розглядала як олюднення відносин, що забезпечує повагу й турботу про іншого, морально-емоційну атмосферу взаємного розуміння, безкорисливого ставлення до будь-якої особистості не як до засобу досягнення власних інтересів, а як до мети. «У цьому випадку, – підкреслювала педагог, – інший сприймається як вища життєва цінність, викликаючи адекватне сприйняття ставлення до себе» [6].

Здійснивши аналіз останніх досліджень, ми дійшли висновку, що термін «моральне виховання» розглядається як: «суспільне явище, що підпорядковується законам суспільного розвитку»; «процес, специфічні функції якого здійснюються за своїми власними правилами та закономірностями»; «цілеспрямований вплив старшого покоління на молодше з метою вироблення в нього стійких моральних якостей»; «стрижень гармонійного розвитку особистості»; «форма трансформації досвіду й сфера реалізації людської моральної культури»; «корекція поведінки, виправлення бажань і почуттів, культивування чеснот на рівні мотивів діяльності»; «виховання моральних якостей, вироблення умінь і навичок моральної поведінки, формування гуманних взаємин» [5].

Моральне виховання – це виховний вплив закладу дошкільної освіти, родини, громадськості, що покликаний формувати стійкі моральні якості,

потреби, почуття, навички поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі та практичної діяльності [45].

Реалізація завдань морального виховання дошкільників, зокрема формування в них доброзичливих взаємин з однолітками, зумовлює пошуку і розробки ефективних засобів, методів і прийомів спрямованого впливу. Вихователі закладу дошкільної освіти у взаємодії з батьками мають формувати в дітей позитивні навички поведінки і сприяти вихованню якостей, які обумовлюють характер їхніх взаємин і з дорослими, і однолітками [32].

Як тільки дитина потрапляє в середовище однолітків, її особистий розвиток уже не можна розглядати і досліджувати поза взаєминами з іншими членами групи. Моральні якості підростаючої особистості формуються саме на основі досвіду спілкування з ровесниками передусім ті, що визначають її ставлення до людей [44].

Важливе значення для педагогічної практики має висвітлення питань, що розкривають напрями формування позитивних взаємовідносин дітей, як-от покращання виховного процесу в закладі дошкільної освіти [19].

К. Ушинський найважливішими моральними рисами вважав любов до своєї Вітчизни, до свого народу, чуйне та тепле ставлення до оточуючих, скромність, працьовитість, прагнення до корисної діяльності [62].

Щоб займатися вихованням дитини, обов'язково потрібно знати саму дитину, розуміти її духові нахили, її темперамент, фізичний склад організму. Наукові праці доводять, що кожна дитина дуже відрізняється від дорослої людини, що для виховання дітей слід звертати увагу на її індивідуальні особливості та потреби. І з цим треба рахуватися кожному вчителю, кожному вихователю і просто кожній дорослій людині [36].

Гра у системі виховних засобів має провідне значення порівняно з іншими виховними засобами – працею, спілкуванням та ін. Вона має істотне значення в період життя індивіда від півтора-двох років і до вступу до школи.

Грати дитина починає дуже рано. Вже десь в місяць – півтора у дитини зароджуються ігрові дії, і продовжують розвиватися протягом життя [26].

Кожен вид діяльності людини в соціальному контексті набуває цінного аспекту, «... Коли в ході діяльності, тобто взаємодії суб'єкта з об'єктом, на перший план виступають відносини між людьми, то в мотивації людини центр тяжіння переноситься в план між особових відносин, які здійснюються через посередництво предметних дій. Тоді діяльність виступає в новій якості, вона стає перевіркою» [24].

Варто зауважити, що головним чинником соціалізації дітей старшого дошкільного віку є товариство однолітків або дитяче співтовариство, основою якого є спілкування між дітьми, специфічні міжособистісні взаємини та характерні види діяльності. Дитина оволодіває певними знаннями про себе й оточуючий світ у взаємодії з однолітками, що у результаті формує потребу в ціннісному ставленні до себе, до інших, до оточуючого середовища [39]. Ці та інші положення є базовими у Законі України «Про дошкільну освіту», Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні та інших документах [25].

Отже, для гармонійного розвитку дитині потрібне освітнє середовище – розвивальний простір, який має задовольняти її потреби в рухах, грі, активно проявляти себе, досліджувати довкілля, спілкуватися й взаємодіяти з ровесниками [52].

Спільні ігри, а також й інші види групової діяльності, сприяють формуванню у дитини потрібних навичок соціальної взаємодії, умінь підкорюватися колективній дисципліні й поряд з цим відстоювати власні права [55].

Варто зауважити, що процес формування у дітей дошкільного віку взаємин, що базуються на моральних цінностях демократичного суспільства – ключове завдання сучасної дошкільної освіти. Безумовно спілкування дітей, що ґрунтується на співробітництві, доброзичливості, взаємній приязні,

сприяє формуванню особистості кожного вихованця й поряд з цим впливає на психологічну атмосферу в групі закладу дошкільної освіти.

Таким чином, аналіз наукової літератури дозволяє резюмувати, що проблема виховання взаємодопомоги у дітей дошкільного віку є дуже актуальною. Саме творчі ігри мають провідне значення для реалізації низки виховних завдань, передусім, для формування дитячого колективу та налагодженню в ньому доброзичливих взаємин. Ігрова діяльність допомагає педагогові в легкій, невимушеній формі познайомити, закріпити належні норми і правила поведінки, взаємодопомоги в дитячому колективі. Навички суспільної поведінки, які набуваються в ігровій діяльності з однолітками стимулюють дошкільників до позитивних форм спілкування та встановлення доброзичливих взаємин не лише в грі, а й у повсякденному житті.

1.2 Теоретико-методологічні засади організації ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку

Вирішальна умова розвитку дитини є діяльність. Вона ж виступає одним із напрямів її вивчення. Гра є найголовнішим видом діяльності дитини дошкільного віку. Вона зумовлює трансформації у її психічних процесах та психологічних особливостях.

Гру як один з видів діяльності досліджували багато науковців з різних галузей, тому існує багато тлумачень цього поняття. Наведемо декілька прикладів: Гра – «це вид діяльності, який полягає у відтворенні дітьми дій дорослих і відносин між ними, спрямований на пізнання навколишньої діяльності» [68, с. 32]; «це підпорядковане сукупності правил, прийомів або основане на певних умовах заняття, що є розвагою та спортом одночасно» [26, с. 73]; «це форма вільного самовияву людини, яка передбачає реальну відкритість світові можливого й розгортається або у вигляді змагання, або у вигляді зображення (виконання, репрезентації) якихось ситуацій, смислів, станів, ролей» [26, с. 74].

Безумовно гра є засобом всебічного розвитку дитини та серйозним методом навчання і виховання. Її називають «супутником дитинства». За словами, К. Ушинського, у ній реалізується потреба людської природи. Дитяча гра – це діяльність, яка сприяє орієнтації в предметній і соціальній дійсності, в якій дитина зображує свої враження від їх пізнання. Під час гри у дитини виникає потреба активно діяти з речами та предметами, що її оточують. Завдяки їй виховуються та розвиваються такі якості особистості, як розумові, емоційні, вольові. Мати дитинство – це передусім мати право на розвиток власної ігрової діяльності, яка є важливим чинником дитячої субкультури.

Слід зауважити, що ігрову діяльність можна назвати діяльністю синтетичною, тому що вона стимулює розумову активність, а також впливає на сферу почуттів дитини. Крім цього, гра є фактично біологічною потребою зростаючого організму дитини, її особистих, інтелектуальних зусиль.

Як зауважував К. Ушинський у грі дитина живе, і сліди цього життя глибоко залишаються в неї, ніж сліди дійсного життя, у яке вона не може поки що ввійти через складнощі її явищ та інтересів», «... у грі дитина випробовує свої сили й самостійно розпоряджається своїми створеннями» [62].

Високу оцінку системі роботи А. Макаренка, де ігри складають один з головних елементів, дав В. Терський: «У захопленні іграми в нас виникла велика спільна робота наукового характеру, дуже глибока й дуже широка. Це стало ґрунтовною роботою з плануванням, проектами, точним записом результатів використання кожної гри і з постійною творчістю».

Військові ігри регулярно проводяться в школі В. Сухомлинського. «Ніде так не розкривається моральна сутність особистості. Ніде так людина не заявляє голосно товаришам про свою душевну сутність, як у військовій грі, та ще в напруженій фізичній праці, де байдужість або лінь одного роблять неможливим успіх усього колективу», – писав В. Сухомлинський [65].

В. Сухомлинський, ставлячи великі вимоги до педагога, одним з основних його умінь вважав уміння проникнути в духовний світ дитини «Десь у найпотаємнішому куточку серця в кожної дитини своя струна, вона звучить на свій лад, і щоб серце озвалося на моє слово, потрібно самому настроїтися на тон цієї струни». Допомогти зробити це без вольової дії на особистість дитини можна тільки завдяки грі. Гра – «це величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається цілющий потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що запалює вогник допитливості» [65].

Про вплив гри на особистість дитини в процесі виховання й навчання неодноразово писала А. Усова «У грі формуються всі сторони душі людської, її розум, її серце і воля, і якщо говорять, що ігри передбачають майбутній характер і майбутню долю дитини, то це правильно у двоякому значенні: не тільки в грі висловлюються схильності дитини й відносна сила її душі, але сама гра має великий вплив на формування дитячих здібностей, а отже, і на її майбутню долю» [58].

Загальновідомою є теорія ігрової діяльності З. Фрейда, який оцінював гру як «велику культурну роботу дитини над собою». За теорією психоаналізу розробленою З.Фрейдом, діти відтворюють у грі все те, що в житті викликає у них велике враження. Саме ці враження викликають нейрофізіологічні стани збудження. Вони стимулюють психічну енергію, яка породжує людські потреби, виражені у вигляді бажань (потягів). У такий спосіб З. Фрейд обґрунтував важливе для педагогіки положення: гра є природним мотиватором діяльності дитини [64].

Учений Е. Еріксон сфокусував увагу педагогів на ролі гри у забезпеченні соціалізації особистості. Згідно його ідей, дитина прагне до відтворення у власному житті соціальних ролей, які є наслідком певної культури. Відтворення особистістю певних ролей відбувається в процесі активної діяльності. До видів діяльностей, в ході яких проходить рольова ідентифікація, відноситься і гра. Саме вона забезпечує набуття дитиною

досвіду взаємодії з навколишнім і отримання знань про соціальне оточення. Тому, найважливішою умовою психічного здоров'я особистості є адекватно сформована соціальна ідентичність [65].

А. Валлон сформував два підходи до гри – гендерний та національно-культурний. За його думкою, через наслідування шляхом ігрової діяльності звичаїв та ментальності, зумовленої їхнім етнічним походженням, хлопчики та дівчатка готуються до прийняття на себе тієї соціальної ролі, яка чекає на них у майбутньому, ідентифікують себе з дорослими особами відповідної статі своєї національності [35].

Л. Виготський наголошував на провідній ролі діяльності у психічному і соціальному розвитку дитячої особистості. Гра як діяльність акумулює власну активність дитини, активізує психічні процеси, інтелектуалізує всі види діяльності дитини. Л. Виготський зазначав, що позитивні зміни дитячої особистості ефективніше відбуваються під впливом раціонально організованої педагогом ігрової діяльності дитини [11].

Гра дитини найтісніше пов'язана з основною діяльністю дорослої людини – з її працею. На думку С. Рубінштейна, у грі людина стає дитям праці. Адже гра є породженням діяльності, через яку людина перетворює дійсність і змінює світ. Сутність людської гри – у здатності, відображаючи, перетворювати дійсність. У грі формується і потреба впливати на світ – у цьому, на думку психолога, полягає основне значення гри [57].

Ігри забезпечують емоційно-психологічне «вростання» в соціальний світ, накопичення соціальних почуттів. Ігрову діяльність В. Зеньківський також пов'язував із формуванням соціального досвіду, моральних ставлень із генезою моральної свідомості [26]. Через гру дитина переймається ідеями, якими живе суспільство, навчається їх розуміти, вона, практично розрізняючи можливе і бажане, розвивається етично. Гра вводить дитину в соціальне життя того часу, в якому вона живе і, виконуючи функцію зв'язку з минулим, виступає засобом соціального успадкування, яке, на погляд В.Зеньківського, для дитини є не менш важливим за біологічне

успадкування. Соціальне успадкування реалізується шляхом творчого засвоєння в грі мови, змісту казок, легенд, оповідань про історичні події. Ці ідеї лягли в основу теоретичного забезпечення педагогічного керівництва ігровою діяльністю як засобом національно-культурного і морального виховання дітей [23; 26].

Центральним питаннями теорії гри в концепції Д. Ельконіна, яку вчений розробляв на матеріалі сюжетно-рольових ігор, є її історичне походження і соціально детермінований зміст. У дослідженні гри з історичної позиції вчений спирався на ідею Ю. Аркіна, який, розглядаючи місце дитини і дитячих іграшок в умовах первісної культури, відзначав, що фундаментом формування повноцінної теорії ігрової діяльності має виступати історія дитячої гри й іграшки.

Надзвичайно важливою для формування теорії ігрової діяльності молодших школярів є теоретична спадщина О. Запорожця. У своїх працях учений підкреслював: у зв'язку з віковими особливостями дітей гра як практична діяльність дитини сприяє удосконаленню психічних процесів, оволодінню новими способами і формами діяльності, формуванню інтелектуальної і мотиваційної сфери, забезпеченню емоційного спілкування з оточенням. З накопиченням у процесі гри та інших видів практичної діяльності знань і умінь, досвіду спілкування з людьми, дитині стають доступними нові види діяльності й нові, більш складні форми соціальної взаємодії. У процесі гри дитина оволодіває навколишнім світом, соціальною дійсністю в дійовій формі, що обумовлює перехід до якісно нових стадій інтелектуального і соціального розвитку. Закладені О. Запорожцем та його попередниками ідеї про оволодіння дитиною у процесі гри новими формами діяльності є основою педагогічного використання ігрової діяльності у ролі одного з засобів забезпечення наступності між дошкільним та молодшим шкільним віком [52].

Здатність ототожнювати себе з іншими і здатність до обособлення, підкреслює вслід за В. Мухіною Н. Непомняща, є структурним компонентом

самосвідомості людини, отже, гра працює на формування самосвідомості дитини [33].

Основи теорії гри у вітчизняній психолого-педагогічній науці, як провідного засобу розвитку дитини дошкільного віку, її всебічного виховання, вивчалися в роботах низки дослідників (Л. Артемова, Л. Виготський, Д. Ельконін, Р. Жуковська, О. Запорожець, О. Леонт'єв, Т. Маркова, Д. Менджерицька, О. Усова та ін.). Аналіз результатів їх досліджень дозволяє підсумувати, що важливими умовами морального розвитку, що є одним з складників становлення особистості, є формування самооцінки дитини, розвиток довільності її психічних процесів, поведінки.

Варто зауважити, що ігрова діяльність покликана розвивати психічних процесів і властивостей особистості дошкільника. Продуктивному розвитку психічних процесів, станів і властивостей особистості дошкільника безумовно сприяє ігрова діяльність. Саме у процесі гри моделюються необхідні передумови для забезпечення моральної регуляції поведінки. Низка вчених розглядає перспективи впливу ігрової діяльності на моральний розвиток дітей, базуючись на розуміння її побудови. Зокрема у дослідженнях Л. Артемової, Р. Іванкової, В. Кушиної, О. Усової та ін. обґрунтовується залежність рівня сформованості взаємин дошкільників від рівня розвитку самої ігрової діяльності. Так О. Запорожець зауважував на важливому значенні як сюжетно-рольових взаємин, так і взаємин, що виникають з приводу гри для виховання моральних якостей дітей.

На думку Л. Кравнової, гра сприяє формуванню позитивних відносини між дітьми та дорослими. У процесі гри дитина набуває позитивний досвід спільних дій, поетапно оволодіває та засвоює нові способи поведінки в конфліктних ситуаціях. Але ці зміни в дитині можливі лише тоді, коли дорослий створює атмосферу взаєморозуміння у процесі гри [34].

Необхідною умовою комфортного перебування дитини в дитячому колективі є сформованість її умінь грати за правилами, спілкуватися з однолітками. Для неї важливим є відчуття своєї прийнятності та значущості у

колективі [26]. Гра допомагає дитині старшого дошкільного віку набути основні навички соціальної компетентності, що необхідні для існування дитини у навколишньому світі. У процесі ігрової діяльності у неї формуються навички соціальної компетентності, завдяки ігровому наслідуванню та рольовому перевтіленню вона ознайомлюється з нормами і моделями поведінки, із взаєминами між дітьми і дорослими, що з часом стають зразками для її власної поведінки.

Л. Виготський вважає, що завдяки добровільному підпорядкуванню загальним правилам або лідеру, вихованню почуття відповідальності за товаришів, благородному прагненню показати свої можливості в грі, формуванню навиків спілкування, гру можна вважати первинною формою залучення дитини до соціуму [11]. На думку Л. Виготського, дитячу гру можна вважати ефективним засобом формування й удосконалення навичок, які необхідні для розвитку та майбутньої діяльності особистості. Він був одним із перших, хто показав соціальну якість і значущість дитячої гри.

Ефективним засобом виховання дитини В. Сухомлинський також вважав гру. З цього приводу він писав, що дитина за своєю природою є допитливим дослідником, відкривачем оточуючого світу. Перед нею світ відкривається у живих, яскравих фарбах, у тремтливих звуках завдяки казці та грі, у власній творчості, в красі, яка викликає бажання в дитині робити добро людям [65.].

У процесі ігрової діяльності дитина готується до дорослого життя, відбувається її соціалізація, морально-етичне виховання. Гра формує і особистість дитини, її соціальну компетентність і гуманістичний світогляд, які можна спостерігати у індивідуальних особливостях дошкільника, розвитку його творчих здібностей, цілеспрямованій уяві, руху від думки до дії. Під час гри діти добровільно контактують між собою, самостійно будуючи свої взаємовідносини. Такі ігрові відносини можна вважати добровільними тренуваннями, за допомогою яких дитина оволодіває морально-етичними нормами поведінки.

Отже, до особливостей ігрової діяльності, які сприяють соціалізації старших дошкільників, можна віднести:

- різноманітність за змістом ігор, які дають дитині знання про навколишній світ;
- емоційність, яка приваблює дитину і забезпечує її позитивну взаємодію в соціумі;
- практична творча спрямованість, яка дозволяє дошкільнику самореалізуватися;
- у грі дитина отримує соціальний досвід, завдяки проживанню унікальних соціальних ролей;
- отримання навичок адекватної поведінки у соціумі [14].

Провідним видом діяльності старших дошкільників гра стає тому, що вона сприяє якісним змінам в психіці дитини. Зміст гри стає більш інтелектуальним, відповідно до розумового розвитку дітей даного віку. Дошкільники вже здатні краще усвідомити і відтворити події, що відбуваються у суспільстві, етичні правила, якими регулюються взаємовідносини між дорослими [26].

Л. Артемова [2] виокремила такі особливості дитячої самостійної гри:

- дитяча гра відображає діяльність дорослих, їх взаємовідносини в обстановці, створеної дитячою уявою. Так, кімнату діти можуть уявити морем, лісом або трамвайним вагоном.
- гра є творінням дітей. Вони самі складають сюжет гри, який відображає знання дошкільників про відомі їм життєві явища і події.
- у дитячій грі поєднуються образи, ігрові дії і слова. Дитина проживає взятую на себе роль, вона ніколи не грає мовчки: вона говорить за іграшку, за маму та себе, за лікаря і хворого. Таким спілкуванням дитина обмінюється думками, переживаннями, уточнює зміст гри.

Гра сприяє уточненню і поглибленню знань та уявлень дітей не тільки про речі, предмети і явища, але й ознайомлює їх з правилами і нормами поведінки та спілкування, навчає будувати взаємини з однолітками та

дорослими, дошкільники пізнають ази спілкування з навколишньою дійсністю.

Організуючі сюжетно-рольову гру педагог розв'язує наступні завдання:

- розширює й поглиблює знання дітей про взаємовідносини між однолітками, про норми поведінки у соціумі;
- впливає на емоційну сферу дітей;
- створює умови для плідної співпраці дітей у колективній творчій діяльності [37].

З дітьми старшого дошкільного віку доцільно проводити цикл сюжетно-рольових ігор «Школа», який сприяє формуванню у них внутрішньої позиції Я-школяр. Важливе виховне значення в організації сюжетно-рольової гри має оптимальний розподіл ролей між дітьми: необхідно враховувати перспективи бажаної ролі й принцип черговості, це дозволить зміцнити дитячий колектив.

Л. Виготський зазначає, що довільність ігрових дій – це одна з визначальних особливостей сюжетно-рольової гри, адже вони підпорядковуються спільним ігровим інтересам. Спостерігаючи за дітьми, він помітив, що у грі діти діють шляхом найменшого опору, тобто роблять те, чого їм найбільше хочеться [11]. Але одночасно вони навчаються діяти і шляхом найбільшого опору. Виготський помітив, що коли діти виконують взяті на себе ролі, то вони відтворюють дії по-своєму, у цьому випадку взаємини дорослих повинні підкоритися обумовленим ролю правилам поведінки.

До особливого типу індивідуальних ігор дошкільників Д. Ельконін відносив режисерські ігри, в яких дитина сама вигадує сюжет, наділяє іграшки певними характеристиками. В режисерських іграх діти самостійно керують діями декількох іграшок, постійної ролі вони на себе не беруть. У цих іграх діючі ролі виконують іграшки, а діти лише регулюють їх відносини, виконуючи роль режисера.

Наступною грою, яка оказує значний вплив на формуванні соціальної компетенції старших дошкільників, є театралізована гра. Її виховна цінність полягає в тому, що, у процесі ігрової діяльності вихователь може впливати на дитини через гру, дав їй виконувати ту чи іншу роль [69].

У театралізованих іграх задіяна емоційна сфера дітей: вони мімікою, жестами, рухами передають різний емоційний стан персонажів, ролі яких вони взяли на себе. Так дошкільнята із задоволенням зображують зайчика, який заблукав і дуже злякався, але на допомогу йому прийшли ведмежата, відвели додому. Усі задоволені, усі сміються, плескають у долоні, радіють. Діти навчаються жестами і рухами передавати фізичні особливості ігрового образу: вони показують як летять великі птахи і маленькі пташки, як йде по засніженому лісу великий ведмідь і маленький зайченя; діти показують жестами маленьку намистинку, лялечку, будинок, гору. Вони, використовуючи інтонацію і силу голосу, передають ігрові образи маленької мишки і велетня, гномика і дракона. В театралізованих іграх за літературними творами діти намагаються виразно передати особливості рухів, голосу, емоційні стани своїх героїв. Діти спільно з вихователем роблять маски для театралізації їх улюблених казок: «Ріпка», «Кіт, півень і лисиця», «Колобок», «Теремок», «Рукавичка» тощо. Під час ігрової діяльності діти самостійно відтворюють улюблені епізоди казок, мультиплікаційних фільмів. Усе це допомагає їм приміряти на себе різні соціальні ролі, придбати навички поведінки в складних життєвих ситуаціях.

Значний вплив на формування в дітей адекватної самооцінки оказують інсценівки, драматизації та інші театральні ігри. В ході ігрової діяльності у дітей помітно змінюється ставлення до себе. Важливе значення має і емоційний розвиток старших дошкільників, адже від нього залежить як складуться стосунки дитини з однолітками і дорослими в майбутньому. Обрав роль у театральних іграх, дитина входить в образ улюбленого персонажу, намагається його зрозуміти, дослідити причини його поведінки.

У процесі театралізованої діяльності у дітей розвиваються комунікативні навички, адже основою колективної гри є спілкування. Театралізація сприяє самовираженню дитини. Якщо дитина нерішуча, чутлива, нетовариська, скута в рухах, вона отримує можливість проявити власну ініціативу у спілкуванні з товаришами, прийняти участь у обговоренні. І, навпаки, якщо дитина звикла до домінування, вона привчається враховувати погляди і бажання інших дітей, намагається пристосовувати свою поведінку до загальних правил тощо [69].

Керівна роль вихователя в театралізованої діяльності полягає у допомозі кожному дошкільнику відчувати почуття задоволеності собою у зв'язку із власним ігровим самовираженням.

Іншим видом ігор, які використовують у формуванні соціальної компетентності старших дошкільників є будівельні ігри. У будівельній грі діти відображають навколишнє життя в різноманітних побудовах і пов'язаних з ними діями. Гра сприяє розвитку конструктивного мислення дошкільнят, збагачує їх мову, покращує взаємовідносини з оточуючими. В процесі будівельних ігор важливо зберегти творчу самодіяльність дітей, необхідно розвивати їх інтерес до техніки, навчати вихованців способам переведення площинного зображення в об'ємну побудову. Для організації будівельних ігор в ЗДО вихователі широко використовують як конструктори, так і природні матеріали (сніг, воду, пісок, каміння, гілки, шишки тощо).

Для формування соціальної компетентності дошкільників крім ігрової діяльності дітей доцільно використовувати соціоігрові заняття, які допомагають дитині усвідомити себе, свої відчуття, взаємини зі світом через набутий сенсорний досвід. Соціоігрові заняття орієнтовані на формування і розвиток умінь дошкільників сприймати інших дітей, на розвиток соціальної перцепції, формування соціальних навичок дітей, уміння співпрацювати у колективі. На цих заняттях дитина набуває морального досвіду, вчиться переломлювати вплив зовнішнього середовища, усвідомлено займати внутрішню позицію [24].

Для того, щоб соціоігрові заняття були ефективні необхідно:

- створення доброзичливої обстановки, щоб дитина відчувала себе частиною колективу, щоб вона відчувала почуття радості в процесі спілкування;

- підведення дошкільника до розуміння, що він унікальний, неповторний;

- надання дитині допомоги в надбанні позитивного досвіду самовираження та самопізнання, що необхідно для подальшого розвитку, а саме: для формування ціннісної орієнтації, вибору індивідуальної поведінки;

- орієнтація дитини на інший суб'єкт соціального життя, розвивати її сприймання, доброзичливе ставлення до інших, співпереживання;

- емоційно підтримувати дітей, звертати увагу на прояви ініціативи, доброзичливо реагувати на дії дитини;

- повторювати повністю висловлювання дитини, описувати пережиті нею почуття і переживання. Це означає для дошкільника, що дорослий його приймає [41].

Вирішальним фактором у створенні доброзичливого психологічного клімату на заняттях є емоційний стан самого вихователя, адже діти все більш гостро сприймають, ніж дорослі.

При проведенні заняття, на думку М. Михайленко, важливо враховувати образне мислення дитини, її емоційність, провідний вид діяльності (ігровий) як засіб, який дозволяє вирішити більшість її психоемоційних проблем.

Позитивні зміни старшого дошкільника в грі відбуваються автоматично. Але ці зміни можливі у тому разі, якщо дорослий виявляє емоційні співпереживання дитині, виражає віру в її можливості, на занятті створена атмосфера взаєморозуміння, дорослий не дає прямих оцінок особистості й характеру вихованця.

Соціоігрові заняття дозволяють дитині:

- змоделювати відносини між однолітками і дорослими (дитина починає краще їх розуміти й орієнтуватися);
- подолати свій егоцентризм (дитина краще усвідомлює себе, в ній зростає впевненість у собі й виникає бажання спілкуватися);
- набути позитивний досвід спільних дій у грі (у дитини формуються стосунки співпраці між нею та її однолітками);
- поетапно засвоїти нові способи поведінки в проблемних ситуаціях [24].

У процесі комунікації під час ігрової діяльності у дітей старшого дошкільного віку задіяні всі аналізатори, що сприяє ефективному розвитку у них соціальної компетентності.

Універсальність, нескінченність, здатність «бути собою й іншими», на які спрямовується гра, є умовами і водночас виявом духовності, свободи і творчої здатності людини, її прагнення до досконалості. Сутнісні потреби і можливості особистості виявляються більшою або меншою мірою в будь-якій діяльності. Проте для педагогіки актуальним завданням є створення умов для максимальної реалізації сутнісних якостей дитячої особистості. Це, у свою чергу, робить принципово необхідною в керівництві ігровою діяльністю орієнтацію не тільки на актуальні, але і на потенційні можливості дитини [20].

Ігрова діяльність виступає як активна діяльність дітей. Вона забезпечує опанування дитиною соціальними функціями, взаєминами та рідною мовою як засобом спілкування між людьми [26]. Вона не вичерпуються лише сюжетно-рольовими іграми, які притаманні дітям дошкільного віку. Їм починають бути притаманні такі види ігрової діяльності, як: театралізовані, будівельні, дидактичні ігри та ігри за правилами тощо.

На думку Л. Виготського, Н. Дороніної, А. Метеніної та ін. розвиток психічних процесів більш ефективно відбувається в провідному виді діяльності. Так як, в дошкільному періоді це гра, то продуктивність запам'ятовування у ній вища, ніж в іншій діяльності дітей старшого

дошкільного віку. Відтак, варто використовувати в роботі якомога більше ігор [12].

Гра реалізує розвивальну та компенсаторну функцію. Перша з них – допомагає розвитку всіх психічних процесів, від простих до складних. Друга – заснована на характеристиці гри як інакшої реальності, яка є основною в хаосі реального життя. Дитину вона повертає можливістю розкрити здібності, які складно реалізувати в дорослому світі. Однак потрібна особлива методика організації і проведення дидактичних ігор зі старшими дошкільниками. Педагогам варто мати на увазі, що в даному віці слід віддавати пріоритет розвитку саме образної пам'яті.

При активізації сприйняття дошкільників З. Істоміна рекомендує використовувати заповнені і силуетні фігури, а не контурні. Сприйняття незнайомих або малознайомих об'єктів педагогові потрібно словесно пояснювати і здійснювати контроль за діями дітей. При труднощах в обстеженні предмета, варто здійснювати його разом з дитиною.

Найефективнішим засобом розвитку дітей дошкільного віку є ігрова діяльність. Адже ігри всебічно розвивають дітей, всі їхні психічні процеси. Актуальним для дітей найбільш є цікавий матеріал на основі образних асоціацій та фантазії, який подається вихователем в ігровій формі.

О. Запорожець сформулював такі вимоги до проведення ігор [55, с. 53]:

- кількість ігор для дітей повинна бути педагогічно обґрунтована та перебувати у прямій залежності від кількості інших занять.

- мають бути цікаві для дітей, адже інтерес сприяє глибшому сприйняттю та точності спостереження.

- не варто перенасичувати увагу дітей дрібницями, адже це відвертає від основного і тому швидко настає втома. Швидкість гри залежить від того, чи знайомі діти з правилами.

- забезпечення активності сприймання у процесі ігрової діяльності.

Отже, ігрова діяльність дошкільників має особливе значення для розвитку дитячої особистості. Вона є структурно складним, системним

утворенням. Методично грамотне педагогічне керівництво даною діяльністю відбувається шляхом організації предметно-розвивального ігрового середовища, що покликане забезпечити ефективне функціонування всіх структурних компонентів гри, урахування видових особливостей ігор та актуальних потреб дітей старшого дошкільного віку.

1.3 Творча гра як засіб виховання взаємодопомоги у старших дошкільників

Актуальною проблемою сьогодні як в теорії, так і на практиці є проблема виховання підростаючого покоління, а саме формування в дитини з перших років її життя таких взаємовідносин з навколишніми, які б базувалися на моральних принципах гуманізму. У цивілізованому суспільстві такі відносини, визначаються дружнім співробітництвом, взаємоповагою, піклуванням людей один про одного, взаємодопомогою.

Зміни, що проходять у житті всього нашого суспільства, насамперед пов'язані з багатьма труднощами не лише в політичній, економічній, соціальній сферах, а й в сфері виховання молодого покоління. Чільне місце серед багатьох чинників, що обумовлюють формування особистості дитини дошкільного віку посідають взаємини з іншими людьми. Безумовно однією з найбільш довірливих і емоційно насичених, результативних форм таких взаємин – це взаємини між ровесниками [52].

Дитина приходить до певного знання про себе й навколишній світ саме у взаємодії з однолітками, що як наслідок породжує потребу в ціннісному ставленні до себе, до людей, до навколишнього [30]. Ці та інші принципи є засадничими у Законі України «Про дошкільну освіту», Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні та інших нормативних документах.

Отже, для гармонійного розвитку дитині необхідний справжнє освітнє середовище – розвивальний простір, що має задовольняти її бажання грати, рухатися, досліджувати довкілля, спілкуватися й взаємодіяти з ровесниками, активно проявляти себе.

Важливим завданням сучасного дошкільного виховання є формування у дітей з ранніх років таких взаємин, які базуються на моральних цінностях демократичного суспільства. Комунікація дітей, що базується на співробітництві, доброзичливості, взаємній приязні, сприяє становленню особистості кожного вихованця й водночас впливає на психологічну атмосферу в групі закладу дошкільного освіти [39].

Педагоги і психологи стверджують, що взаємодопомога формується вже у дошкільні роки, тоді, коли дитина починає впорядковувати свою поведінку під безпосереднім впливом дорослих і соціального оточення (З.Борисова, Р. Буре, Я. Неверович, В. Шур, С. Якобсон та ін.).

Низка вчених вивчала прояви дружби між однолітками, їх вибіркового ставлення один до одного на різних етапах дошкільного дитинства (Л. Артемова, О. Булатова, Л. Князева, Т. Колесіна, Л. Крайнова, Н. Лисенко, В. Павленчик), та інші аналізували окреслену проблему в зв'язку з формуванням колективних взаємин (Р. Жуковська, Т. Маркова, В. Нечаєва, Л. Пенєвська).

Безумовно творча гра є одним із найцікавіших видів дитячої діяльності, важливим методом виховання, засобом багатогранного розвитку дошкільника. Гру назвали «супутником дитинства», проте у житті граються не лише діти, але й дорослі. Дитяча творча гра – це вид діяльність, що спрямований на опанування предметною і соціальною дійсністю, у якій дитина віддзеркалює враження від їх пізнання. Не даремно існує твердження, що мати дитинство – це насамперед мати право на розвиток особистої ігрової діяльності, що є важливим складником дитячої субкультури. Разом з цим гра є потужним виховним засобом, у якій, за твердженням К. Ушинського, здійснюється потреба людської природи [62].

Саме творча гра як головний вид діяльності дитини акумулює в собі як загальні для всякої соціальної діяльності ознаки (усвідомленість, цілеспрямованість, активна участь), так і характерологічні (самоорганізація, свобода і самостійність, присутність творчої основи, почуття радості й задоволення).

Саме тому одним з ефективних засобів морального виховання, а отже виховання міжособистісних взаємин у дітей, є творча гра. Бо саме вона задовольняє потреби та інтереси дітей, сприяє прояву їхньої самостійності, творчості, ініціативи, імпровізації, перевірці себе. У грі дитина активно засвоює правила і норми поведінки, пізнає навколишній світ, засвоює стосунки між людьми, себе, свої можливості, усвідомлює свої зв'язки з іншими. Цілеспрямований характер гри дозволяє добирати необхідні засоби, іграшки, товаришів по грі, вступати в стосунки з однолітками, здійснювати ігровий задум, а її творчий характер допомагає реалізувати свої уявлення про оточення, ставлення до нього тощо [49].

Тому гра у освітньому процесі закладу дошкільної освіти застосовується не тільки як засіб формування певних знань, а й для виховання моральних уявлень і почуттів, розвитку самостійності, ініціативи, відповідальності. Адже дитина у своїх іграх демонструє власне духовне життя.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури нами виокремлено важливі педагогічні умови виховання взаємодопомоги у старших дошкільників у процесі творчої гри:

- створення умов для вільної самостійної ігрової діяльності дітей;
- стимулювання і заохочення прагнення дітей допомагати один одному в грі;
- створення передумов розвитку моральних якостей в ході ігрової діяльності;

- активізація уяви дитини і стимулювання творчості шляхом включення в один сюжет реальних і вигаданих персонажів в процесі ігрової діяльності;

- спонукання дітей до ігор-фантазій, під час яких вони можуть активно «діяти» у мовному плані, схвально ставитися до залучення у гру;

- сприяння виникненню в грі дружніх, партнерських взаємин та ігрових об'єднань за інтересами;

- створення позитивної емоційної атмосфери в процесі ігрової діяльності;

- формування позитивних моральних якостей особистості старшого дошкільника, які сприяють розвитку дружніх взаємин;

- навчання дітей прийомам взаємодії в процесі гри та спілкування [56].

З'ясуємо вимоги, що висуваються до успішної організації сюжетно-рольових ігор. Л. Врочинська пропонує дотримуватися таких вимог [17]:

- вміння кожної дитини виконувати будь-яку роль у тієї чи іншої гри (пропонує дітям мінятися ролями);

- під час гри вживати ввічливі слова, як необхідну умову культури спілкування;

- використовувати цікавий і привабливий для дитини матеріал, розміщувати його у доступних для дітей місцях;

- всіляко підтримувати прояв ініціативи дитиною у грі.

Але щоб у дітей виникло бажання гратися необхідно створити належні умови, а саме:

- не обмежувати час та місце для проведення гри;

- забезпечити дошкільників ігровим матеріалом, іграшками;

- збагатити дітей позитивним життєвим досвідом та яскравими емоціями;

- сформувати у дітей відповідні ігрові вміння для кожної сюжетно-рольової гри;

– навчити дітей спілкуванню з однолітками: бути з ними уважними, чуйними, тактовними [17].

Керівництво ігровою діяльністю дітей передбачає два головних етапи: на першому етапі гра виникає на основі вражень дітей під час ознайомлення їх із суспільними явищами, потім вона поглиблюється і розвивається за допомогою іграшок та замінників. На другому етапі вихователь активізує зміст ігри таким чином, щоб діти придбали знання, моральні уявлення, розвинули творчість та самостійність за допомогою рольового спілкування вихователя з ними.

Для того щоб забезпечити правильну організацію та проведення сюжетно-рольової гри, необхідно:

– чітко та послідовно спланувати навчально-виховну роботу з керівництва творчими іграми;

– скласти перспективне планування підготовки сюжетно-рольових ігор на рік;

– вихователю конкретизувати ігрові ситуації під час гри, враховуючі знання та вікові особливості дітей, конкретну ситуацію [26].

Для ефективного проведення сюжетно-рольової гри необхідно дотримуватися вимог до гри та здійснити педагогічне керівництво з боку вихователя. Вимоги до гри перелічені вище. О. Бутенко окреслила вимоги до вихователя та його дії у процесі організації і проведення гри [9]:

– знання і врахування психологічних та вікових особливостей вихованців, а також індивідуальних особливостей кожної дитини;

– розуміння ігрового задуму дітей, їх переживаній, вміння своєчасно встановити з вихованцями дружні відносини;

– вміння пробудити у дитини інтерес, бажання гратися в колективі однолітків;

– добре знання структури рольової гри, її чотирьох компонентів: розподілу ролей, ігрових дій ролей, ігрового застосування предметів та їх замінників, стосунків між гравцями;

– своєчасне проведення роботи з дітьми по ознайомленню з навколишнім життям, працею дорослих у різних сферах, щоб діти могли використати отримані знання про навколишню дійсність у грі;

– сприяти розвитку творчості, фантазії, уяви дошкільників за допомогою різноманітних прийомів: запитання, заохочення, репліки, вказівки, оцінки окремих персонажів тощо;

– розвивати самостійність, цілеспрямованість, наполегливість старших дошкільників, тримаючи в полі зору всіх учасників гри, у разі необхідності самому стати учасником гри;

– сприяти організації дитячого колективу у грі, вихованню дружніх почуттів, позитивних моральних якостей.

Зміст кожної гри діти розкривають завдяки виконанню обраних ролей. Звичайно вони виконують роль знайомого їм дорослого, імітуючи його дії.

Роль дитини може складатися із простих міміки, розмови без супроводу відповідними мовними висловлюваннями. Якщо дитина грає сама то вона виконує роль одночасно і за себе, і за ляльку. Ігрові дії дітей узагальнені і лаконічніші, ніж предметні, це дає змогу швидко розіграти події, що відбуваються з великим часовим інтервалом. На передній план діти висувають взаємини між людьми та зміст їх діяльності.

При виконанні ролі, дитина підкоряється обговореним правилам поведінки, які дошкільники встановлюють самостійно. Цим творча гра відрізняється від рухливих і дидактичних ігор, у яких правила визначає дорослий. Правила, що встановила дитина, внутрішньо самообмежують, самовизначають її.

Як бачимо, для виконання певної ролі дитина спочатку засвоює поведінку конкретної діючої особи, потім усвідомлено розрізняє себе і персонажа, роль якого вона виконує. Діти у сюжетно-рольовій грі діють від імені себе і від імені свого обраного персонажу, цим самим вони виокремлюють себе серед інших. Ігрові і реальні стосунки дітей тісно пов'язані, однак не тотожні. Наприклад, дитина може виконувати роль

персонажа з високоморальною поведінкою, однак її моральний рівень реальних взаємин у грі може бути дуже низьким.

Основним засобом формування соціальної компетентності старших дошкільників слугують ігри, в яких моделюються відносини дорослих і діючими персонажами є декілька партнерів. У процесі гри в дитячому колективі панує щира, доброзичлива атмосфера співпраці і взаєморозуміння. У грі діти розподіляють обов'язки, приймають спільні рішення, обстоюють свою думку, отже, здобувають свій перший досвід співіснування у суспільстві [24].

В. Павленчик виділив два класи творчих ігор [19]:

- самодіяльні ігри, тобто ігри, що виникають з ініціативи дитини;
- ігри, які пропонує дітям дорослий.

У самодіяльних іграх діти найбільш яскраво розмірковують над реальним життям, саме такою повинна бути провідна діяльність у старших дошкільників і саме такі ігри найбільш сприяють вихованню їх соціальної компетентності. Щоб усі навчальні, виховні та розвивальні можливості гри були використані, необхідно виділити в розпорядку дня час, у який діти можуть грати в улюблену гру, знаючи, що їх не відірвуть і не відволічуть від неї. Якщо ж гра буде раптово припинена за будь-яких причин, то треба подбати про логічне завершення її сюжету або дозволити дітям закінчити її і інший час.

Якщо сюжетно-рольову гру організовує вихователь з метою закріплення певних знань, то спочатку обговорюють тему гри, її конкретний зміст, розподіляють ролі, визначають характер взаємодії персонажів, добирають атрибутику та іграшки. Діти виконують взяті на себе ролі відповідно до обговореного сюжету. Іноді у грі бере участь і вихователь, який бере на себе другорядну роль, щоб непомітно керувати грою зсередини, але не обмежує дитячу ініціативу, щоб творчий процес не перетворити на сухе дидактичне вправляння [20].

Організуючі гру, треба забезпечити дитині безпечні і комфортні умови, у приміщенні повинно бути просторо, затишно, тихо. Для того, щоб дітям було цікаво грати, важливо створити належне предметно-ігрове середовище, в якому повинні бути ігрове обладнання, крупно габаритні ігрові модулі, атрибути для проведення сюжетно-рольових ігор «Лікарня», «Школа», «Магазин», «Перукарня», «Ательє» та інших, а також предмети-замінники.

У старшому дошкільному віці поряд із спільними сюжетно-рольовими іграми розвиваються індивідуальні, а іноді і режисерські ігри з іграшками, в яких дитина не бере на себе певної ролі, і регулює відносини між персонажами-іграшками. В таких іграх значно зростає роль іграшки, але сюжет гри не прив'язується до певного ігрового середовища, ігровий матеріал діти добирають відповідно придуманого сюжету [61].

Для того, щоб допомогти дитині взяти певну роль, педагог може застосувати такі прийоми роботи:

- спільні ігри педагога і дітей, в процесі яких дорослий демонструє емоційне ставлення до іграшки та показує ігрові дії з нею, дитина ж виконує ряд дій, притаманний певній ролі;

- повторні спільні ігри, метою яких є ускладнення ігрових дій;

- у процесі гри дорослий може узагальнити дії дитини («ти як лікар лікуєш ведмедика», «ти як мама годуєш ляльку»), по закінченню гри співвідносити їх з певною роллю («ти грав у лікаря», «ти грала у доньки-матері») [37];

- якщо при розподілі ролей декілька дітей хочуть взяти одну роль, вихователь може емоційно, із захопленням розповісти про особливості поведінки інших персонажів гри і таким чином зробити інші ролі привабливими для дітей;

- якщо гра почалась, а дітям важко розіграти окремий епізод, втручатися у гру із порадами або вказівками недоцільно, тому вихователь може вступити у гру в будь-якій ролі і звертатись до дітей, як до дієвих осіб [39].

Д. Ельконін [55] виділив чотири рівні (стадії) розвитку сюжетно-рольової гри:

I рівень

– Зміст гри складається з дій з предметами, які спрямовані на співучасника. Характерними ігровими діями, наприклад, є годування без врахування послідовності і «меню».

2) Ролі сюжетно-рольової гри не визначають дій: діти не називають себе іменами ролей, ролі також не позначаються словом. При розподілі ролей рольові дії персонажів гри не узгоджуються, між ними відсутні взаємозв'язки.

3) Ігрові дії є одноманітними, вони складаються з послідовності стереотипних повторюваних операцій.

4) У ігрових діях відсутня логічна послідовність.

II рівень

1) Дії з предметами є змістом і головним у грі.

2) Діти намагаються у грі відобразити реальні дії.

3) Діти визначають ролі у грі, їх виконання полягає у реалізації відповідних ігрових дій.

4) Логіка ігрових дій визначається життєвою послідовністю, причому їх ланцюжок збільшується. Наприклад, приготувати їжу – накрити стіл – нагодувати – відпочити.

5) У послідовності ігрових дій діти не приймають порушень, але своє неприйняття вони нічим не мотивують.

III рівень

1) Основним змістом є виконання ігрової ролі та відповідних для неї дій.

На цьому рівні з'являються ігрові дії, які відображають характер відносин з іншими персонажами гри. Наприклад, «мама» звертається до «дитини»: «Принеси, будь ласка, хліб».

2) Ролі розподіляються до початку гри і визначають поведінку гравця.

3) Логіка ігрових дій визначається роллю. Дії персонажів різноманітні. Між партнерами гри з'являються звертання відповідно до обраної ролі.

4) Порушення послідовності ігрових дій не допускається, адже вона визначається правилами гри. Ігрова роль визначає правила поведінки гравця. Якщо гравець порушив правил гри, то він намагається виправити свою помилку.

IV рівень

1) Основним змістом гри є виконання ігрових дій, які пов'язані зі ставленням до інших людей, ролі яких взяли на себе гравці. Наприклад, вихователька дає вказівки дитині «йдіть снідати, тільки спочатку помийте руки».

2) Роль гравця зберігається протягом гри. Ролі різних гравців взаємопов'язані між собою. Мовлення дитини у грі визначається її роллю.

3) Гра складається із чіткої послідовності ігрових дій, які відтворюють реальну логіку подій життя людини.

4) Порушення логіки ігрових дій та правил не допускається, що підкреслює їх раціональність [55].

О. Друзяк стверджує, що основою ефективного керівництва ігровою діяльністю є високий рівень володіння наступними професійними вміннями [21]:

- спостереження за грою, її аналіз, оцінювання рівня розвитку ігрової діяльності;
- проектування розвитку гри, планування прийомів, покликаних стимулювати його;
- збагачення вражень вихованців з метою розвитку гри; допомога у виборі найяскравіших вражень, які можуть сприяти грі;
- організація початку гри; спонукання до неї дітей;
- проектування і передбачення розвитку конкретної гри;

– використання непрямих методів керівництва грою, які активізують психічні процеси дитини, її досвід (проблемних ігрових ситуацій, запитань, порад, нагадування та ін.);

– змінювання характеру і змісту спілкування з дітьми відповідно рівню розвитку ігрової діяльності старших дошкільників для створення сприятливих умов до переходу гри на вищий рівень;

– включення у гру на головних або другорядних ролях, встановлювання ігрових стосунків з дітьми, навчання гри показом, поясненням;

– вміння запропонувати у гру нову роль, ігрову ситуацію, ігрову дію;

– регулювання взаємин, розв'язання конфліктів, які виникають у процесі гри, використання гри для створення доброзичливій атмосфери в групі, залучення до ігрової діяльності сором'язливих, невпевнених, малоактивних дітей;

– обговорювання й оцінювання гри.

Важливо вміти також зберегти протягом гри невимушену дитячу діяльність за будь-якого стилю і способу керівництва нею. Важливим є також продуктивне спілкування вихователя з дітьми, його взаємодія з гравцями у процесі гри.

Керівництво сюжетно-рольовою грою в ЗДО здійснюється у двох основних напрямках:

1. Непряме керівництво (без втручання вихователя у гру) здійснюється за допомогою спостереження, цільових прогулянок; екскурсій; бесід; читань художньої літератури; перегляду фільмів; занять (особливо мовленнєвих); розгляду ілюстрацій (фото, картин); ознайомлення з атрибутами, предметами-замінниками та способами їх використання; організації ігрового простору (добір, виготовлення власноруч); ігор (конструктивні, дидактичні, рухливі); образотворчої діяльності; ігор-імітацій; уявної «телефонної розмови»; придумування історій (для планування гри, наприклад, «Придумаймо історію про хвору дівчинку і те, як допоміг незвичайний чай»);

«домашні завдання», які б привчили дитину до самостійного пошуку інформації (наприклад, «Як мама прибирає. Що робить спочатку, що потім...»).

2. Пряме керівництво (з втручанням вихователя у гру). Вихователь, увійшовши у ігрові стосунки з дітьми, за допомогою особливих звертань (реплік, порад, запитань, нагадувань), які своєю ігровою формою і тоном відповідають характеру поведінки дітей, виконуючих ігрові ролі, активізує мислення, мову, пам'ять, уяву дітей. Зміст і тон звертань дорослого дає зрозуміти дитині, що з нею ведуть розмову як з дорослим, в образ якого вона перетілилась. Це викликає у дитини бажання вступити з дорослим у ігрові стосунки, практично використовувати його рекомендації, погоджуватися з ним. Вихователь може знаходитися серед дітей, які граються, але не постійно виконувати ігрової ролі, а вступати у міжособистісне спілкування почергово з усіма дітьми, які потребують допомоги [50].

Для старших дошкільників вихователь є спостерігачем, а за потреби порадиником і помічником.

Завдання вихователя в організації і керівництві грою полягає у побудові сюжету, розумінні партнера по грі, узгодженні своїх дії з діями дітей. При цьому він використовує:

- пораду;
- доречне запитання перед початком гри;
- допомогу у об'єднанні кількох сюжетів в одну гру (підказкою, натяком, порадою, запитанням, пропозицією);
- прямого втручання у гру, якщо вона набула негативного спрямування [52].

Отже, для успішної організації сюжетно-рольових ігор дітей необхідно дотримуватися певних вимог до гри, створення належних умов для їх проведення; для того, щоб допомогти дитині взяти певну роль, педагог застосовує такі прийоми роботи: спільні ігри педагога і дітей, в процесі яких дорослий демонструє емоційне ставлення до іграшки та показує ігрові дії з

нею, дитина ж виконує ряд дій, притаманний певній ролі; повторні спільні ігри, метою яких є ускладнення ігрових дій; у процесі гри дорослий може узагальнити дії дитини; якщо при розподілі ролей декілька дітей хочуть взяти одну роль, вихователь може емоційно, із захопленням розповісти про особливості поведінки інших персонажів гри і таким чином зробити інші ролі привабливими для дітей; якщо гра почалась, а дітям важко розіграти окремий епізод, втручатися у гру із порадами або вказівками недоцільно, тому вихователь може вступити у гру в будь-якій ролі і звертатись до дітей, як до дієвих осіб. Керівництво сюжетно-рольовою грою здійснюється у двох основних напрямках: непряме і пряме керівництво. У процесі керівництва грою вихователь використовує такі методи: раду, доречне запитання перед початком гри, допомогу у об'єднанні кількох сюжетів в одну гру (підказкою, натяком, радою, запитанням, пропозицією); пряме втручання у гру, якщо вона набула негативного спрямування (вихователь у ігровій формі відштовхує способи виходу у ситуації, що склалася).

Таким чином, творча дитяча гра має надзвичайне значення для реалізації багатьох виховних завдань, насамперед, для формування дитячого колективу та налагодженню в ньому доброзичливих взаємин. Навички суспільної поведінки, сформовані в ігровій діяльності з однолітками стимулюють дошкільників до позитивних форм спілкування не тільки в творчих іграх, а й у повсякденному житті. Реалізація вищезазначених педагогічних умов в освітньому процесі закладу дошкільної освіти сприятиме вихованню взаємодопомоги у старших дошкільників у процесі ігрової діяльності.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Аналіз наукових досліджень дозволяють зробити висновок, що виконання моральних норм є важливою умовою існування особистості в суспільстві. У свою чергу, це передбачає виховання певних рис особистості. Стосовно спільної з іншими людьми діяльності, такою якістю є взаємодопомога.

Процес формування у дітей дошкільного віку взаємин, що базуються на моральних цінностях демократичного суспільства – ключове завдання сучасної дошкільної освіти. Безумовно спілкування дітей, що ґрунтується на співробітництві, доброзичливості, взаємній приязні, сприяє формуванню особистості кожного вихованця й поряд з цим впливає на психологічну атмосферу в групі закладу дошкільної освіти.

В дослідженні визначено, що взаємодопомогу можна трактувати як процес, спрямований на вміння емпатійно сприймати проблеми, думки, позиції іншої людини і готовність діяти разом, допомагати задля досягнення певної мети. Взаємодопомога – це взаємна допомога, що надається один одному.

Встановлено, що протягом усієї історії людства феномен гри притягував до себе увагу видатних мислителів, філософів, педагогів, соціологів, психологів. Кожному етапу історії життя людства характерне власне бачення своєрідного впливу ігрової діяльності на формування й становлення дитини як особистості. Теорія гри має свою давню історію.

Доведено, що важливе значення гри полягає в тому, що дошкільники в природній формі, наслідуючи світ дорослих, опановують моральні норми, отримують уявлення про професійні та сімейні ролі. Гра сприяє розвитку в дошкільників розумових, рухових, та мовленнєвих навичок. Діти, відображаючи в грі різні сторони життя та особливості діяльності дорослих, взаємовідносини в дитячому колективі, поповнюють і уточнюють свої знання про навколишній світ, вчаться співпереживати і відрізняти вимисел від

реальності. Існує безліч класифікацій ігор, зокрема: ігри з ініціативи дітей (творчі); ігри з ініціативи дорослого з готовими правилами (дидактичні, рухливі). Саме творча гра є ключовим видом дитячої діяльності, яка сприяє гармонійному, всебічному розвитку дітей дошкільного віку.

Аналіз досліджень дозволяє стверджувати, що ігрова діяльність дітей дошкільного віку має надзвичайно важливе значення для розвитку дитячої особистості. Вона є структурно, складним системним утворенням. Методично грамотне педагогічне керівництво ігровою діяльністю реалізується шляхом організації предметно-розвивального ігрового простору, що сприяє ефективному функціонуванню всіх структурних компонентів гри, урахування видових особливостей ігор та актуальних потреб дітей старшого дошкільного віку.

Встановлено, що проблема виховання взаємодопомоги у дітей дошкільного віку є надзвичайно актуальною. Дитяча гра має виняткове значення для розв'язання багатьох виховних завдань насамперед для становлення дитячого колективу та розвитку в ньому доброзичливих взаємин. Ігрова діяльність допомагає педагогові в легкій, невимушеній формі познайомити, закріпити належні норми і правила поведінки, взаємодопомоги в дитячому колективі. Навички суспільної поведінки, набуті в ігровій діяльності з ровесниками спонукають дошкільників до позитивних форм спілкування не лише в грі, а й у повсякденному житті.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ТВОРЧОЇ ГРИ

2.1. Визначення рівнів вихованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку

Для виявлення рівня вихованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку нами був організований і проведений психолого-педагогічний експеримент на базі Сумського ДНЗ «Ласкавушка», який охоплював 2 старші групи (24 дитини в експериментальній і 25 дітей – контрольній групах) (список дітей див. додаток А).

Щоб вирішити поставлені завдання була розроблена методика експериментальної роботи. Всі поставлені завдання досліджувалися за допомогою комплексу методик, в основу яких покладено спостереження за діяльністю дітей і ходом педагогічного процесу. Основними методами дослідження були спостереження, групові та індивідуальні бесіди з дітьми, вихователями, батьками, етичні бесіди, анкетування вихователів, батьків, організація ігрової діяльності дітей.

Програма констатувального етапу включала три напрями.

1-й напрям – робота з вихователями – конкретизувалась через вирішення завдань: визначення стилю спілкування вихователів з дітьми та його впливу на виховання взаємодопомоги.

2-й напрям – робота з дітьми – передбачав вирішення таких завдань: визначення моральної спрямованості дошкільників, їх уявлень про значення взаємодопомоги; вивчення рівня уявлення дітей про взаємодопомогу; встановлення рівнів сформованості взаємодопомоги у процесі ігрової діяльності.

3-й напрям – робота з батьками – конкретизувався у таких завданнях: визначення рівня розуміння значення взаємодопомоги батьками; вивчення засобів виховання взаємодопомоги в умовах сім'ї.

Перший напрям нашої роботи полягав у проведенні бесіди з вихователями дошкільного закладу. Нами було розроблено запитання опитувальника, для вихователів (див. додаток Б).

Отримавши результати опитування можемо сказати, що вихователі виділяють значення взаємодопомоги серед інших важливих рис особистості, однак отримані відповіді переважно стосуються зовнішньої сторони діяльності, яка забезпечує її результат.

Із загальної кількості опитаних вихователів 45% вважають за можливе сформувати між дітьми дошкільного віку поведінку взаємодопомоги в процесі ігрової діяльності, 17% стверджують, що дана риса невластива дітям дошкільного віку і тільки починає зароджуватися на цьому віковому етапі. 38% вказують, що елементи взаємодопомоги притаманні старшим дошкільникам і основи її можуть бути сформовані у цьому віці при вихованні позитивних взаємин у дітей в процесі організації спільної праці під цілеспрямованим керівництвом дорослих.

Досить високий відсоток негативних відповідей на це питання свідчить про те, що вихователі недооцінюють значні моральні потенціали дитини-дошкільника, які за таких умов можуть бути втраченими. Із кількості опитаних 34% назвали основою почуття взаємодопомоги дитини доброту, 12% – приклад вихователя, 10% – прагнення досягти спільного результату, 4% вихователів не дали відповіді на це запитання.

Серед методів роботи, що використовуються у моральному вихованні дошкільників, 65% опитаних віддає перевагу словесним, 29% – створенню і розв'язанню практичних ситуацій, 15% надає перевагу використанню позитивного прикладу.

У відповіді на запитання анкети «Чи можна використовувати ігрову діяльність як засіб морального виховання?» виділили 49%, спільну працю –

23%, навчальну діяльність – 13%, трудову діяльність – 29%, міжособистісне спілкування дітей – 14%.

Також ми провели спостереження за роботою вихователів, щодо організації ігрової, навчальної, трудової, діяльності дітей. Ми проаналізували характер взаємин дітей у різних видах діяльності, зокрема у процесі спільної ігрової діяльності. Ми помітили, що діти виявляли досить високий рівень сформованості практичних умінь, що необхідні для успішного виконання поставленого завдання.

Нами було відмічено, що вони вміють самі планувати діяльність, проявляють самоконтроль за виконанням дій виправляють помилки, аналізувати проведену ними гру, та говорити зауваження. Характер емоційного ставлення до партнера, що визначається усією сукупністю особистісних рис, рівнем домагань тощо, суттєво залежить від того, в якій мірі в діяльності реалізуються потреби і очікування дитини.

Аналіз спостережень за дітьми в процесі їх спільної ігрової діяльності засвідчив, що в переважній більшості вони не виявили уміння обговорювати хід ігрової ситуації. Деякі діти чекали поки почнуть інші, потім і вони включались в гру. Незначна кількість дітей робили спроби обговорення майбутнього, хоча входу гри, хоча воно мало односторонній характер: одна дитина вносила пропозицію, інша одразу ж приймала його. Все це свідчить про недостатність практики спільних дій. Напевно, діти виконували завдання завжди індивідуально.

Більшість дітей намагалися розподілити матеріал так, щоб залишити собі більше. Помітивши, що партнеру не вистачає предметів для гри, деякі діти поступалися частиною свого матеріалу. Тільки п'ятеро дітей виявили уміння користуватися матеріалом за необхідністю.

При виконанні спільного завдання взаємини дітей характеризувалися відокремленістю, невмінням помічати труднощі партнера, відсутністю готовності допомагати виконати завдання. Тільки шестеро дітей були уважними до партнера, допомагали йому в роботі, в доброзичливій формі

давали поради. Всі інші діти робили спробу надавати допомогу і приймати її лише за вказівкою дорослого.

Для переважної більшості дітей (64%) важливим було те, що безпосередньо пов'язане з процесом діяльності та її результатом. Вони могли мовчки виконувати свою роль в грі, виправити помилку іншої дитини в процесі ігри, поділитися матеріалом, однак доброзичливого ставлення, щирого бажання надати допомогу не виявляли. Взаємини інших дітей (34%) будувалися по типу співіснування, характерною особливістю якого була відсутність будь-якої уваги та інтересу до товаришів.

Однак, виявилось характерним, що дошкільники, які не вміють чи не хочуть узгоджувати свої дії з товаришами, і у більшості випадків не дуже переймаються за спільну справу, у випадку, коли працюють з дітьми, які швидко йдуть на поступки, легко приймають точку зору іншого, і не претендують на першість, будують взаємини з ними навіть по типу дружньої взаємодопомоги, тому що їм приємно відчувати власну перевагу, допомагаючи іншим і керуючи ними.

Звідси випливає, що важливо при організації спільної діяльності враховувати справжні мотиви взаємодії, щоб проектувати склад дитячих мікрогруп. Другий наш етап був пов'язаний саме з дітьми старшого дошкільного віку. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури для виявлення рівня вихованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку нами були розроблені наступні критерії:

- *емоційний* (розвиток емпатії дошкільників);
- *когнітивний* (уявлення дітей про взаємодопомогу);
- *діяльнісний* (ступінь самостійності здійснення дітьми дій з надання допомоги в спільній діяльності).

В ході індивідуальних бесід старшим дошкільникам було запропоновано запитання, типу: «Ти вмієш допомагати? Як?»; «Чому треба допомагати?»; «А тобі хтось допомагав? Як?» (див. Додаток В)

**Критерії, показники та рівні вихованості взаємодопомоги у дітей
старшого дошкільного віку**

Критерії	Показники		
	Рівні		
	Достатній	Середній	Низький
<i>Емоційний</i>	Позитивно-емоційний стан, подолання негативних емоцій, дитина легко вступає в контакт з іншими дітьми, радіє за успіхи як свої, так і товаришів.	Незначні труднощі у подоланні негативних емоцій, недостатня емоційна саморегуляція, що дестабілізує діяльність особистості.	Негативно-емоційний стан, нездатність долати негативні емоції(страх, гнів, заздрощі, жадібність), емоційна нестабільність (розлад свідомості, зміни настрою, апатія, афектні стани, напруженість тощо).
<i>Когнітивний</i>	Розуміють значення взаємодопомоги, як для себе так і інших людей, охоче допомагають товаришам під час спільної ігрової діяльності	Певні труднощі в пізнавальній діяльності, допомагають товаришам за проханням	Значні труднощі концентрувати увагу, відсутність бажання допомагати іншим, то інколи приймати допомогу від товаришів
<i>Діяльнісний</i>	Самостійно проявляють ініціативу з надання допомоги товаришам в ігровій діяльності	Не завжди проявляють ініціативу з надання допомоги, взаємодопомога проявляється під час наголошення або ж прохання дорослого	Діти дуже рідко здійснюють дії з надання взаємодопомоги товаришам по грі

Відповіді на ці запитання дозволили отримати уявлення про розуміння дітьми значення взаємодопомоги для себе і для інших людей (батьків та однолітків).

Таблиця 2.2

**Вивчення уявлень дітей дошкільного віку про спрямованість
мотиву взаємодопомоги**

Група	Спрямованість мотиву взаємодопомоги					
	Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
Експериментальна	5	21%	12	50%	7	29%
Контрольна	5	20%	10	40%	10	40%

Загалом, порівнявши контрольну та експериментальну групу можемо зробити висновок, що: 46% – дітей розуміють, про те, що потрібно допомагати, але роблять це найчастіше по проханню; 21% – самостійно, без нагадування дорослих надають допомогу; 33% – знають навіщо потрібно надавати допомогу одне одному, дорослим.

Дослідження рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників за емоційним критерієм відбувалося за допомогою методики «Вивчення емоційної поведінки дошкільнят у процесі сприймання літературних творів» Л. Стрілецької. У даній методиці фіксувався характер прояву дітьми емоційного переживання до героїв літературного твору «Чудова подорож Нільса з дикими гусьми». Прослухавши твір та провівши бесіду, можна сказати, що не всі діти виявили співчуття, переживання як в контрольній так і в експериментальних групах. Отримані результати занесли до таблиці 2.3.

Загалом лише в 25% дітей в контрольній та експериментальній групах можна було зафіксувати прояв емоційного переживання за героїв твору, 20% дітей ніяк не відреагували на прослуханий твір; і 55% дітей експериментально та контрольної групи, частково висловили свої думки, щодо подій які трапились з головним героєм

Таблиця 2.3

Дослідження рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників за емоційним критерієм

Групи	Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Число	Відсоток	Число	Відсоток	Число	Відсоток
Експериментальна	8	30%	14	58%	2	12%
Контрольна група	5	20%	13	51%	7	29%

Визначення рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників за діяльнісним критерієм досліджувалося за допомогою методики «Вивчення взаємодопомоги дошкільників у спільній діяльності», розробленої на основі теоретичних і експериментальних положень А. Кошелевої. Дана методика включає експериментальні ситуації: «Фігурки» (для дітей старшого дошкільного віку). У ситуаціях фіксувався ступінь самотійності надання допомоги дошкільнятами. «Фігурки» містили в собі зображення проблемних ситуацій, завдання було визначити реакцію дітей в тій чи іншій ситуації, то їх прояв взаємодопомоги іншим (див. додаток Д). Отримані результати занесли до таблиці 2.4

Таблиця 2.4

Дослідження рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників за діяльнісним критерієм

Група	Ступінь самотійності надання допомоги дошкільниками					
	Достатній		Середній		Низький	
	Число	Відсоток	Число	Відсоток	Число	Відсоток
Експериментальна	5	21%	14	58%	5	21%
Контрольна	5	20%	13	52%	7	28%

В результаті проведеного дослідження було виявлено характер уявлень дітей дошкільного віку про взаємодопомогу. Говорячи про взаємодопомогу, діти у всіх випадках (100%) мали на увазі трудові дії (господарсько-побутові дії і дії з самообслуговування), що здійснюються ними по відношенню до дорослих і однолітків. Наприклад: «Мити посуд»; «Збирати іграшки»; «Допомагати готувати»; «Пилососити», «Допомагати одягатися» тощо. Найбільше ж утруднення у відповідях у дошкільнят викликало питання: «Чому треба допомагати?», Що відображає уявлення дошкільнят про мотив взаємодопомоги.

У результаті проведеної роботи ми отримали дані щодо загального рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників, відповідно: достатній рівень показали 20% дітей (КГ), 21% (ЕГ), середній – 52% дітей (КГ), 58% (ЕГ), низький – 28% дітей (КГ), 21% (ЕГ).

Отримані результати зображено на рисунку 2.1

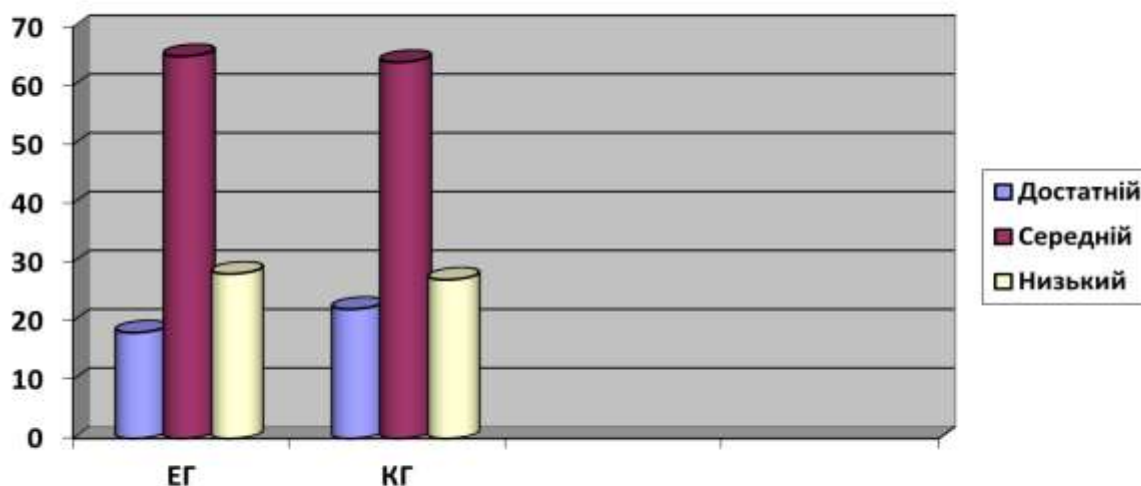

Рис. 2.1 Загальний рівень вихованості взаємодопомоги у дітей шостого року життя на констатувальному етапі дослідження

Отже, вихідний рівень вихованості взаємодопомоги в дітей експериментальної та контрольної груп на початку формування етапу дослідження був приблизно однаковим.

2.2. Система роботи з виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку засобом творчої гри

Аналіз психолого-педагогічних та методичних джерел з проблеми дослідження, проведення констатувального експерименту вказали на необхідність розробки і впровадження педагогічної технології формування взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку засобом творчої гри, що включає:

- ознайомлення дітей зі способами спільної ігрової діяльності;
- орієнтація дітей на досягнення загального результату;
- опори на усвідомлене ставлення дітей до власної ігрової діяльності;
- впливу на когнітивну та емоційну сфери дитини та методів формування практичних ігрових умінь та навичок;
- забезпечення єдності вимог дошкільного навчального закладу та сім'ї до виховання дошкільника в грі.

Завдання формувального етапу дослідно-експериментальної роботи:

- формування у дітей емоційної готовності до надання і прийняття допомоги;
- розширення кола знань дітей про поняття «взаємодопомоги»;

З метою підвищення рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників нами була розроблена система роботи з активним використанням різних видів ігор. Пропонована система роботи включала три взаємопов'язані етапи: інформаційний (підготовчий), моделюючий та діяльнісний.

На першому *інформаційному (підготовчому)* етапі – передбачалося проведення бесід, занять з дітьми щодо формування у них знань про взаємодопомогу. Дана форма роботи допомагала дітям краще усвідомити, що ж таке взаємодопомога, чому слід допомагати, як слід допомагати. Діти на прикладі інших героїв аналізували поведінку, наводили приклади, міркували

над тим як би вони вчинили в таких ситуаціях, і чи можна так вчиняти, як головний герой. Саме бесіди, заняття допомогли нам у формуванні знань дітей про взаємодопомогу. Наприклад такі бесіди, як: «Прогулянка в парку»; «Подорожуючи містом»; «До бабусі в гості» та інші; заняття: «На подвір'ї бабусі Одарки»; «У пошуках чарівної квітки» та інші.

В ході бесіди за прослуханою розповіддю діти намагалися уявити себе на місці головного персонажа, вони міркували, аналізували дії та вчинки, ставили себе на місце героїв. Наприклад прослухавши оповідання «Прогулянка в парку» дітям були поставлені запитання такого типу: « – Діти, чи гарно вчинили друзі Олі? Чому?», « – Як вигадаєте, а чому Петрик допоміг дівчинці?» (більш розширений варіант бесіди див. додаток Є).

На другому етапі – *моделюючому* – використовувалися ігри, що сприяли засвоєнню культури взаємин з однолітками, формуванню умінь налагоджувати партнерські взаємини, вироблення навичок дотримання моральних норм.

Даний етап сприяв закріпленню знань дітей про взаємодопомогу. Тобто дітям пропонувалися різні ігри, а саме: «На тваринницькій фермі»; «Лікарня»; «Магазин», «Сім'я», «Школа» та інші в яких діти виявляли турботу, взаємодопомогу один одному.

За допомогою знань, які вони отримали на першому інформаційному (підготовчому) етапі діти легко вирішували поставлені перед ними проблеми, вони співпереживали за товаришів всіляко намагаючись їм допомогти та підтримати їх.

Під час третього етапу – *діяльнісного* – роботу спрямовували на виховання взаємодопомоги у старших дошкільників шляхом застосування проблемних ситуацій та програвання їх в процесі різних видів ігор.

На цьому етапі діти чітко усвідомлювали значення взаємодопомоги як для себе так і для оточуючих людей. Тому цей етап був закріплюючим у знаннях дітей про взаємодопомогу. За допомогою запропонованих ігор вони

закріпили свої знання про те чому, та для чого слід допомагати іншим. Нами широко використовувалися наступні ігри:

1) ігри-вправи з почерговим виконанням дій в ході яких дитина може надати допомогу однолітку в освоєнні певних дій (підказати, порадити, навчити);

Наприклад: «Чарівний промінчик»; «Збираємо врожай»; «Як учинити?»; «Щасливі предмети»; «Збираємось на прогулянку» (див. додаток Д).

2) сюжетні ігри з ролями, що включають дії допомоги іншим персонажам гри; «Зоопарк»; «Сім'я»; «Магазин»; «На тваринницькій фермі» (див. додаток Е).

3) ігри, що надають можливість надання допомоги однолітку у виконанні ігрових дій для досягнення нею особистого успіху в грі;

4) ігри, в яких від дій взаємної допомоги партнерів по грі залежить досягнення колективного успіху (спортивні ігри, ігри-естафети).

Використання запропонованих ігор сприяло узагальненню, закріпленню знань дітей про взаємну допомогу. В ході ігрової діяльності діти проявляли чуйність, співпереживання за товаришів, турботу один до одного. Вони самостійно без нагадування, прохання дорослих пропонували допомогу товаришам, які цього потребували.

В ході сюжетно-рольових ігор: «Лікарня», «Магазин» діти допомагали один одному не тільки в ході гри, але й під час підготовки до неї. Вони виготовляли атрибути, в ході цієї роботи також проявлялася взаємодопомога один одному.

В ході спортивних ігор, ігор-естафет відчувалася підтримка дітей. Кожна дитина хвилювалась за учасника своєї команди, вони допомагали один одному у вирішенні поставлених перед ними завдань

Таким чином, можемо підсумувати, що запропоновані нами етапи роботи позитивно впливають на виховання взаємодопомоги у дітей дошкільного віку.

2.3. Динаміка рівнів вихованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку на контрольному етапі експерименту

Для перевірки ефективності системи роботи з виховання взаємодопомоги у старших дошкільників нами було проведено повторний зріз з метою виявлення динаміки рівня вихованості взаємодопомоги за критеріями, визначеними під час констатувального етапу експерименту.

Ми проаналізували результати контрольного дослідження за кожним критерієм: *когнітивний* (уявлення дітей про взаємодопомогу); *емоційний* (розвиток емпатії дошкільників); *діяльнісний* (ступінь самостійності здійснення дітьми дій з надання допомоги в спільній діяльності).

Для вирішення поставлених завдань ми використовували методи і прийоми, за своєю суттю аналогічні тим, що і в ході констатувального етапу експерименту, однак побудовані на іншому інформаційному матеріалі. Про зміну ставлення до поняття «взаємодопомога» ми судили за результатами участі дітей у заключних бесідах, їх орієнтацію на норму у власних діях, проявами взаємодопомоги у спільній ігровій діяльності.

Спостереження показали, що найбільші труднощі для дітей становило дотримання справедливості при розподілі ігрових завдань, ролей. Вони більш охоче контролювали дії однолітків і допомагали їм, ніж поступалися цікавішою, на їх погляд, частиною роботи.

Нами було встановлено, що по мірі усвідомлення сутності взаємодопомоги старші дошкільники можуть виявляти турботу про успішність ігрових дій і загальний результат спільної діяльності. Дехто з дітей не тільки виявляв готовність допомагати у спільній справі, але й намагався регулювати роботу однолітків, слідкувати за виявами доброзичливого ставлення іншими дітьми до товаришів.

Аналіз процесу зміни рівнів сформованості взаємодопомоги в експериментальних групах показав, що у дітей із відсутністю готовності

допомагати під впливом організованої системи роботи спочатку виникли взаємини партнерства. Готовність допомагати і приймати допомогу відбувалась за умов сприяння зі сторони значущих для них дорослих. Поступово діти починали дотримуватися дружніх взаємин, прагнучи отримати приємні переживання в результаті успішної діяльності.

Подальший розвиток взаємодопомоги характеризувався тим, що дитина усвідомлювала, що її власна допомога забезпечує їй визнання іншими дітьми і дорослими, приносить емоційне задоволення від результатів своєї діяльності, її безконтрольного протікання та успішного засвоєння умінь.

Також для перевірки ефективності системи роботи з виховання взаємодопомоги у старших дошкільників нами було проведено повторний зріз з метою виявлення динаміки рівня вихованості взаємодопомоги за критеріями, визначеними під час констатувального етапу експерименту. Результати занесені до таблиці 2.5

Таблиця 2.5

Вивчення уявлень дітей дошкільного віку про спрямованість мотиву взаємодопомоги(за даними контрольного експерименту)

Група	Спрямованість мотиву взаємодопомоги					
	Достатній		Середній		Низький	
Експериментальна	7	29%	15	59%	2	12%
Контрольна	5	20%	12	49%	8	31%

Достатній рівень мали 7 дітей ЕГ (29%) та 5 дітей КГ (20%). У таких дітей сформовані уявлення про мотив взаємодопомоги, тобто діти розуміють навіщо потрібно допомагати та роблять це безкорисливо.

Середній рівень мали 15 дітей ЕГ (59%) та 12 дітей КГ (49%). У цих дітей спостерігались незначні труднощі мотивування допомоги.

Низький рівень мали 2 дитини ЕГ (12%) та 8 дітей КГ (31%). Для таких дітей характерне невизначеність, небажання надавати допомогу іншим дітям.

Отже з вище зазначеного можемо зробити висновок, що результати покращились лише у дітей експериментальної групи. Результати свідчать про те, що проведена нами робота є ефективною для формування спрямованості мотиву дошкільнят.

З метою дослідження рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників ми повторно використали методику «Вивчення емоційної поведінки дошкільнят у процесі сприймання літературних творів» Л.Стрілецької. Результати занесені до таблиці 2.6

Таблиця 2.6

Дослідження рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників за емоційним критерієм

Групи	Рівень вихованості за емоційним критерієм					
	Достатній		Середній		Низький	
Експериментальна група	10	38%	12	50%	2	12%
Контрольна група	5	20%	14	57%	6	23%

Загалом за даним критерієм відбулись не значні зміни, та незважаючи на це показники високого рівня в ЕГ дещо збільшилися. Достатній рівень мали 10 дітей (38%) ЕГ та 5 дітей (20%) КГ; середній рівень мали 12 дітей (50%) ЕГ та 14 дітей (57%) КГ; низький рівень мали 2 дитини (12%) ЕГ та 6 дітей (23%) КГ.

Визначення рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників за діяльнісним критерієм досліджувалося за допомогою методики «Вивчення взаємодопомоги дошкільників у спільній діяльності», розробленої на основі теоретичних і експериментальних положень А. Кошелевої. Матеріал до даної методики було змінено. Отримані результати занесли до таблиці 2.7

Таблиця 2.7

Дослідження рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників за діяльнісним критерієм

Група	Ступінь самостійності надання допомоги дошкільниками					
	Достатній		Середній		Низький	
Експериментальна	5	21%	16	64%	3	15%
Контрольна	5	20%	13	51%	7	29%

Дані, щодо результатів дослідження ми занесли до таблиці 2.8, де «*»– позначено достатній рівень сформованості взаємодопомоги; «+»– середній рівень; та «-»– низький рівень.

Таблиця 2.8

Результати контрольного етапу дослідження в експериментальній групі

Ім'я дитини	Моральний критерій	Емоційний критерій	Діяльнісний критерій
Анна Б.	*	+	*
Денис Б.	+	-	-
Назар Г.	+	+	-
Нікіта Г.	+	-	+
Вероніка Г.	*	+	*
Каріна Д.	*	*	+
Ростислав Д.	+	+	+
Вільям З.	+	-	+
Андрій З.	-	+	+
Альона К.	+	+	*
Емма М.	+	-	+
Богдан О.	+	+	*
Богдан П.	-	-	+
Михайло П.	+	*	+
Захар Р.	+	+	+
Мирослав С.	*	-	+

Віталіна С.	+	+	—
Олександр С.	+	+	*
Костянтин С.	+	+	—
Єва С.	+	+	*
Ілля Т.	+	+	*
Ілля Т.	*	+	*
Софія Ф.	*	+	*
Нікіта Х.	+	+	*

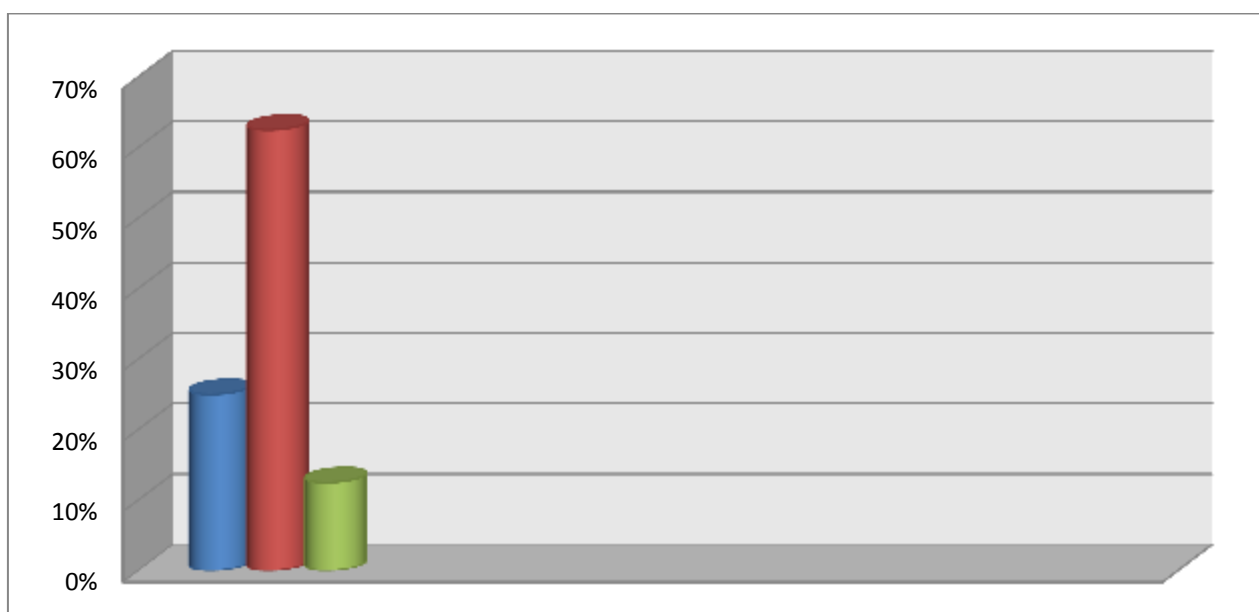

Рис. 2.2 Результати контрольного етапу дослідження з визначення рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників в експериментальній групі

Таблиця 2.9

Результати контрольного етапу дослідження в контрольній групі

Ім'я дитини	Моральний критерій	Емоційний критерій	Діяльнісний критерій
Сабіна А.	+	+	*

Бердюгов Г.	+	+	–
Макар Б.	+	–	–
Еліна В.	+	–	+
Валерія В.	*	+	+
Олександр Г.	+	*	+
Дмитро Д.	+	+	*
Аліса Ж.	*	+	+
Іван І.	+	–	+
Тімур К.	+	+	–
Дмитро К.	+	–	–
Катерина К.	+	+	+
Ульяна Л.	+	–	+
Тимофій П.	–	–	+
Катерина П.	+	–	+
Рустам Р.	*	+	+
Інна Р.	+	+	–
Анастасія С.	*	+	+
Богдан С.	+	+	–
Ірина С.	+	+	+
Михайло Ф.	*	+	*
Марина Х.	*	+	+
Дарьяна Ц.	*	+	*
Олег Ш.	+	+	*
Марія Ш.	+	–	+

Проаналізувавши результати можемо зробити висновок, що в ході експериментального дослідження показники вихованості взаємодопомоги у дітей значно покращилися. На кінець дослідження ЕГ та КГ має такі результати: в ЕГ достатній рівень показали 25 %, середній – 62,5 %, низький – 12,5 %; в КГ достатній рівень – 20%, середній – 59%, низький – 21%.

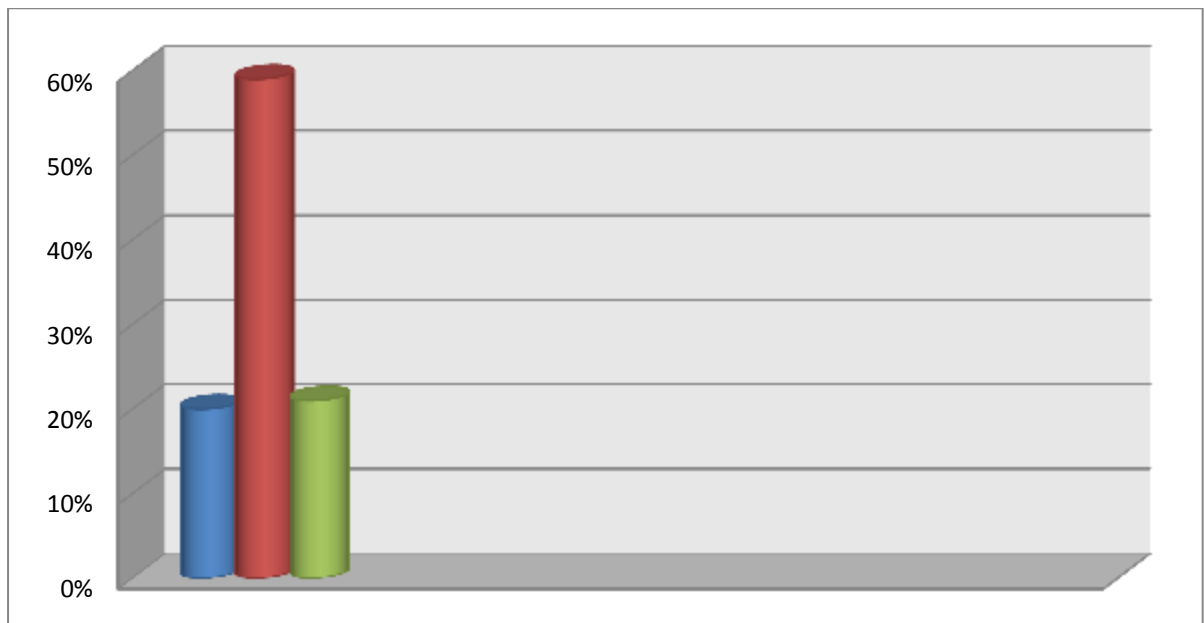

Рис. 2.3 Результати контрольного етапу дослідження в контрольній групі

Отже, провівши дослідження рівня виховання взаємодопомоги за діяльнісним критерієм можемо зробити висновок, що дані КГ не змінилися, тоді як в ЕГ 5 (21%) дітей мали достатній рівень, 16 дітей (64%) мали середній рівень та 3 дитини (15%) мали низький рівень. На кінець дослідження КГ та ЕГ мали такі результати: достатній рівень показали 20 % дітей (КГ), 25 % (ЕГ), середній – 56 % дітей (КГ), 62,5 % (ЕГ), низький – 24% дітей (КГ), 12,5 % (ЕГ). Наочно динаміку процесу змін рівня сформованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку представлено у вигляді діаграми.

початок дослідження кінець дослідження

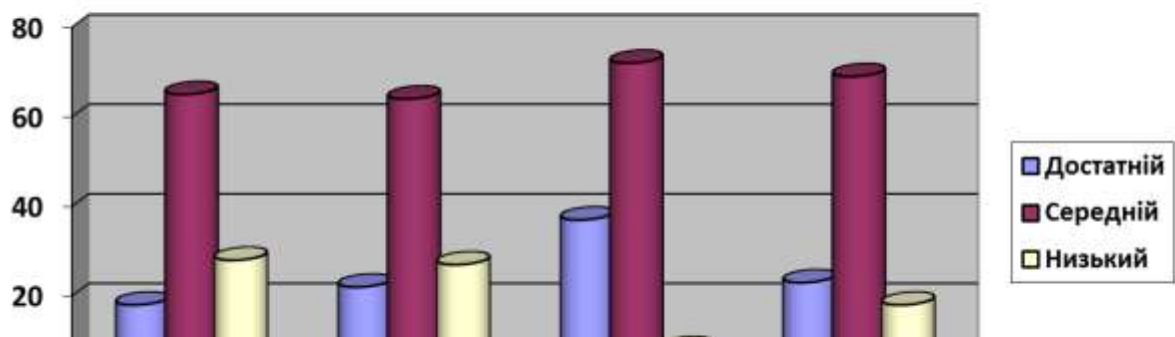

Рис. 2.4 Порівняння результатів констатувального та контрольного етапів дослідження у контрольній та експериментальній групах

На нашу думку, низький рівень взаємодопомоги на етапі дошкільного дитинства зумовлений тим, що існуюча практика виховання не забезпечує достатніх умов, які сприяють вихованню у дітей даного почуття, а практика взаємодії вихователя з дітьми орієнтована, в основному, на дотримання зовнішніх норм. Такий стан, певною мірою, пояснюється недостатнім рівнем психолого-педагогічної культури вихователів, відсутності психолого-педагогічної літератури з даного питання та конкретних методичних рекомендацій, що в кращому випадку призводить до формування у дітей партнерської взаємодопомоги.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Для виявлення рівня вихованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку нами було організоване експериментальне дослідження на базі Сумського закладу дошкільної освіти «Ласкавушка».

Ми припустили, що виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку у процесі ігрової діяльності ефективніше відбуватиметься за таких умов:

- систематичного проведення творчих ігор морального спрямування;
- стимулювання і заохочення прагнення дітей допомагати один одному;
- сприяння виникненню в творчих іграх дружніх, партнерських взаємин та ігрових об'єднань за інтересами;
- створення позитивної емоційної атмосфери в процесі ігрової діяльності.

Експериментальне впровадження системи ігор для виховання взаємодопомоги старших дошкільників дає підстави для таких висновків:

На початковому етапі нашого дослідження можемо сказати, що рівень вихованості взаємодопомоги, як в контрольній так і в експериментальній групі був майже однаковим. Це свідчить про те, що не проводиться належна робота з дітьми по вихованню взаємодопомоги. Діти знають, що потрібно допомагати, навіть допомагають але найчастіше це відбувається за проханням вихователів.

Тому ми проаналізувавши роботу в даних вікових групах ми розробили методику, яка б на нашу думку сприяла б вихованню взаємодопомоги, також нами були розроблені наступні види ігор:

- 1) ігри-вправи з почерговим виконанням дій в ході яких дитина може надати допомогу однолітку в освоєнні певних дій (підказати, порадити, навчити);

2) сюжетні ігри з ролями, що включають дії допомоги іншим персонажам гри;

3) ігри, що надають можливість надання допомоги однолітку у виконанні ігрових дій для досягнення нею особистого успіху в грі;

4) ігри, в яких від дій взаємної допомоги партнерів по грі залежить досягнення колективного успіху (спортивні ігри, ігри-естафети).

Провівши експериментальне дослідження з дітьми експериментальної та контрольної груп можемо сказати, що використання даних ігор сприяє вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників.

Відсоток дітей, у яких показник відповідає достатньому рівню суттєво збільшився в експериментальній групі і складає 25%, у контрольній групі цей показник залишився на тому ж рівні. Середній рівень вихованості взаємодопомоги мають 62,5 % дітей ЕГ, та 56 % контрольної. У експериментальній групі низький рівень зменшився до 12,5 % у контрольній лише до 24 %. (на 4 %).

На кінець нашого дослідження можемо сказати, що при регулярному проведенні ігор морального спрямування, створення позитивної емоційної атмосфери в процесі ігрової діяльності, стимулювання і заохочення прагнення дітей допомагати один одному буде сприяти вихованню взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Значні зміни, що відбуваються у житті всього нашого суспільства, пов'язані з багатьма труднощами не лише в економічній, політичній, соціальній сферах, а й в сфері виховання підрастаючого покоління. Серед багатьох чинників, що визначають формування особистості дитини дошкільного віку, чільне місце посідають взаємини з іншими людьми. А одна з найбільш емоційно насичених, довірливих і плідних форм таких взаємин - це взаємини між однолітками.

З дитинства людина вступає в складну систему взаємовідносин з оточуючими. В усі часи люди жили і діяли за законами суспільства. Невиконання цих законів дуже часто ускладнювало взаємини дитини з товаришами, дорослими, навколишнім. Отже, дотримання моральних норм є необхідною умовою існування особистості в суспільстві. Люди зрозуміли це ще у давні часи і поступово суспільство виробило ряд норм і правил, дотримання яких вважають обов'язковим. У свою чергу, це передбачає формування певних рис особистості. Стосовно спільної з іншими людьми діяльності, такою рисою є взаємодопомога.

Взаємодопомогу можна трактувати як процес, спрямований на вміння емпатійно сприймати проблеми, думки, позиції іншої людини і готовність діяти разом, допомагати задля досягнення певної мети. Взаємодопомога – це взаємна допомога, що надається один одному. Очевидно, що суттєвого значення у вихованні взаємодопомоги набуває характер взаємин між дітьми, а також між дорослим та дитиною. Організуючи спільну діяльність, вихователь спонукає дитину до прояву ініціативи, самостійності, прагнення до співпраці з іншими дітьми.

Дошкільники значно краще і легше засвоюють нові дії у процесі гри, ніж за інших обставин. Тому саме ігрова діяльність є провідною для дошкільного віку. Гра посідає чільне місце в системі фізичного, морального, трудового та естетичного виховання дошкільнят. Вона активізує дитину, сприяє

підвищенню її життєвого тону, задовольняє особисті інтереси та соціальні потреби.

Вплив ігрової діяльності на виховний процес дітей старшого дошкільного віку було розкрито в роботах педагогів-класиків: Я.Коменського, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.), психологів: М. Басова, П. Блонського, Л. Виготського, Н. Виноградова, Д.Ельконіна, С. Рубінштейна, Д. Узнадзе та ін.), сучасних педагогів: Л.Артемової, А. Бондаренко, Н. Гавриш, Г. Григоренко, Р. Жуковської, В.Захарченко, Н. Кудикіної, Т. Поніманської, О. Сорокіної, Г. Швайка, К.Щербакової та інших.

Саме гра як провідний вид діяльності дитини поєднує в собі як загальні для будь-якої соціальної діяльності ознаки (цілеспрямованість, усвідомленість, активна участь), так і специфічні (свобода і самостійність, самоорганізація, наявність творчої основи, почуття радості й задоволення).

Тому одним з найефективніших засобів морального виховання, і отже виховання взаємодопомоги у дітей, є гра, оскільки вона відповідає потребам та інтересам дітей, сприяє вияву їхньої самостійності, ініціативи, творчості, імпровізації, перевірці себе.

Проведений аналіз наукових досліджень з окресленої проблеми підтвердив недостатній рівень розробок з виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку у процесі ігрової діяльності.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури нами виокремлено важливі педагогічні умови виховання взаємодопомоги у старших дошкільників у процесі ігрової діяльності:

- створення умов для вільної самостійної ігрової діяльності дітей;
- стимулювання і заохочення прагнення дітей допомагати один одному в грі;
- створення передумов розвитку моральних якостей в ході ігрової діяльності

- активізація уваги дитини і стимулювання творчості шляхом включення в один сюжет реальних і вигаданих персонажів в процесі ігрової діяльності;
- спонукання дітей до ігор-фантазій, під час яких вони можуть активно «діяти» у мовному плані, схвально ставитися до залучення у гру;
- сприяння виникненню в грі дружніх, партнерських взаємин та ігрових об'єднань за інтересами;
- створення позитивної емоційної атмосфери в процесі ігрової діяльності;
- формування позитивних моральних якостей особистості старшого дошкільника, які сприяють розвитку дружніх взаємин;
- навчання дітей прийомам взаємодії в процесі гри та спілкування.

Таким чином, дитяча гра має виняткове значення для розв'язання багатьох виховних завдань насамперед для становлення дитячого колективу та розвитку в ньому доброзичливих взаємин. Навички суспільної поведінки, набуті в ігровій діяльності з ровесниками спонукають дошкільників до позитивних форм спілкування не лише в грі, а й у повсякденному житті. Реалізація вищезазначених педагогічних умов в навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу сприятиме вихованню взаємодопомоги у старших дошкільників у процесі ігрової діяльності.

Робота, організована на першому етапі експериментального дослідження, показала, що поняття «взаємодопомога» не є легкою для розуміння дитини. Причинами цього є недостатнє ознайомлення дітей цього віку зі змістом визначеного поняття, а також, переважна егоцентрична спрямованість поведінки дитини. Такий стан вказує на наявність певної суперечності у дитячих бажаннях, боротьбу мотивів поведінки та необхідність цілеспрямованої роботи з боку вихователя щодо формування у дітей взаємодопомоги. Приймаючи участь у спільній діяльності, дитина прагне у колективі однолітків задовольнити власні потреби у визнанні. Однак ця діяльність вимагає від дитини вміння якимось чином регулювати свої відносини з ровесниками. І від того, який механізм регуляції буде обраний,

залежить, чи зможе дитина задовольнити свої прагнення і чи отримає задоволення від реалізації цих потреб.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури для виявлення рівня вихованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку нами були розроблені наступні критерії: когнітивний (уявлення дітей про взаємодопомогу); емоційний (розвиток емпатії дошкільнят); діяльнісний (ступінь самостійності здійснення дітьми дій з надання допомоги в спільній діяльності).

Вивчення уявлень дітей дошкільного віку про спрямованість мотиву взаємодопомоги, її морального критерію здійснювалося за допомогою опитувальника І. Сушкової.

Дослідження рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників за емоційним критерієм відбувалося за допомогою методики «Вивчення емоційної поведінки дошкільнят у процесі сприймання літературних творів» Л. Стрілецької.

Визначення рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників за діяльнісним критерієм досліджувалося за допомогою методики «Вивчення взаємодопомоги дошкільників у спільній діяльності», розробленої на основі теоретичних і експериментальних положень А. Кошелевої.

В результаті проведеного дослідження було виявлено характер уявлень дітей дошкільного віку про взаємодопомогу. Говорячи про взаємодопомогу, діти у всіх випадках (100%) мали на увазі трудові дії (господарсько-побутові дії і дії з самообслуговування), що здійснюються ними по відношенню до дорослих і однолітків. Наприклад: «Мити посуд»; «Збирати іграшки»; «Допомагати готувати»; «Пилососити», «Допомагати одягатися» тощо. Найбільше ж утруднення у відповідях у дошкільнят викликало питання: «Чому треба допомагати?», Що відображає уявлення дошкільнят про мотив взаємодопомоги.

У результаті проведеної роботи ми отримали дані щодо загального рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників, відповідно:

достатній рівень показали 20% дітей (КГ), 21% (ЕГ), середній – 52% дітей (КГ), 58% (ЕГ), низький – 28% дітей (КГ), 21% (ЕГ).

З метою підвищення рівня вихованості взаємодопомоги у старших дошкільників нами була розроблена система роботи з активним використанням різних видів ігор. Пропонована система роботи включала три взаємопов'язані етапи: інформаційний (підготовчий), моделюючий та діяльнісний.

На першому *інформаційному (підготовчому)* етапі – передбачалося проведення бесід, занять з дітьми щодо формування у них знань про взаємодопомогу;

На другому етапі – *моделюючому* – використовувалися ігри, що сприяли засвоєнню культури взаємин з однолітками, формуванню умінь налагоджувати партнерські взаємини, вироблення навичок дотримання моральних норм.

Під час третього етапу – *діяльнісного* – роботу спрямовували на виховання взаємодопомоги у старших дошкільників шляхом застосування проблемних ситуацій та програвання їх в процесі різних видів ігор.

Для перевірки ефективності системи роботи з виховання взаємодопомоги у старших дошкільників нами було проведено повторний зріз з метою виявлення динаміки рівня вихованості взаємодопомоги за критеріями, визначеними під час констатувального етапу експерименту.

Ми проаналізували результати контрольного дослідження за кожним критерієм: *когнітивний* (уявлення дітей про взаємодопомогу); *емоційний* (розвиток емпатії дошкільників); *діяльнісний* (ступінь самостійності здійснення дітьми дій з надання допомоги в спільній діяльності).

На кінець дослідження КГ та ЕГ мають такі результати: достатній рівень показали 20 % дітей (КГ), 25% (ЕГ), середній – 56 % дітей (КГ), 62,5 % (ЕГ), низький – 12,5% дітей (КГ), 24 % (ЕГ)

Після використання запропонованої нами системи роботи у дітей експериментальної групи відмічено значне поліпшення показників вихованості взаємодопомоги на відміну від контрольної групи.

Відсоток дітей, у яких показник відповідає достатньому рівню суттєво збільшився в експериментальній групі він складає 25%, у контрольній групі цей показник залишився на тому ж рівні. Середній рівень вихованості взаємодопомоги мають 62,5 % дітей ЕГ, та 56 % контрольної. У експериментальній групі низький рівень зменшився до 12,5 % у контрольній лише до 24 %. (на 4 %).

Аналіз результатів проведеного дослідження свідчить, що динаміка показників вихованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку після використаної системи роботи позитивна.

Таким чином, дані контрольного експерименту підтвердили гіпотезу нашого дослідження, у якій висловлено твердження про те, що виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку у процесі ігрової діяльності ефективніше відбуватиметься за таких умов: систематичного проведення ігор морального спрямування; стимулювання і заохочення прагнення дітей допомагати один одному; сприяння виникненню в грі дружніх, партнерських взаємин та ігрових об'єднань за інтересами; створення позитивної емоційної атмосфери в процесі ігрової діяльності.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Подальшого вивчення потребує дослідження методів, засобів, форм роботи з виховання взаємодопомоги у старших дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аникеева М. П. Воспитание игрой. Психологическая наука в школе. Москва: Просвещение, 1997. С. 34–36.
2. Артемова Л.В. Моральне виховання дошкільників. Київ: Рад. школа, 1974. 56 с.
3. Артемова Л. В. Моральні норми засвоюються з дитинства. Київ: Знання, 1998. 78 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти від 12 січня 2021 р. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>.
5. Бех І. Д. Виховання особистості У 2-х кн. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
6. Бокович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва: Просвещение, 1988. 464 с.
7. Борщ А. М. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Київ: Видавничий дім «Слово», 2008. 408 с.
8. Буре Р. С. Теория и методика воспитания у детей нравственно-волевых качеств в детском саду: автореф. дис. доктора пед. наук. Москва, 1986. 22 с.
9. Бутенко О. Формування гармонійних взаємин у різновіковій групі: технологія виховної роботи. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2012. №37 (1). С. 134–140.
10. Взаимоотношения детей в совместной деятельности и проблемы воспитания: сб. науч. тр. / Ред. – сост. С. Г. Лобеон, Ф.Т. Михайлов. Москва: НИИ ОП, 1976. 172 с.
11. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под ред. В.В. Давыдова. Москва: Педагогика, 1991. 176 с.
12. Виготський Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка. *Питання психології*. 1996. №6. С. 62–76 с.

13. Волков Б. З., Волкова М.У. Детская психология: Логические схемы. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. С.107–112
14. Волощенко Н. Роль сюжетно-рольової гри у формуванні моральних норм поведінки дітей старшого дошкільного віку. Освітній дискурс: збірник наукових праць. 2019. Том 13 № 5. С. 68–78.
15. Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников: Книга для воспитателей детского сада / Под ред. Виноградовой. 2-е изд. Москва: Просвещение, 1989. 89 с.
16. Врочинська Л. Виховання гуманності як філософсько-педагогічна проблема. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2011. Вип. 38. С. 123–130.
17. Врочинська Л. І. Виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку у процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї. 2018. PhD Thesis. ЛІ Врочинська. Рівне, 2018. 233 с.
18. Гаевая Т. Г. Моральная ответственность как качество личности: автореф. дис. канд. психол. наук. Москва, 1984. 24 с.
19. Глущенко А. Обов'язок, відповідальність. *Дошкільне виховання*. 1984. № 8. С. 8-9.
20. Гусейнов А. А. Золотое правило нравственности. Москва: Молодая гвардия, 1982. 208 с.
21. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття». Київ: Райдуга, 1994. 24 с.
22. Деятельность и взаимоотношения дошкольников / Под ред. Т.А. Репиной. Москва, 1987. 73 с.
23. Дичківська І. М., Поніманська Т. І. М. Монтессорі: теорія і технологія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 304 с.
24. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / А. М. Богуш, Л. О. Варениця, Н. В. Гавриш та ін. Луганськ: Альма–матер, 2006. 368 с.

25. Закон України «Про дошкільну освіту» *Дошкільне виховання*, 1998. № 9. С. 3–7.
26. Ігрова діяльність старших дошкільників / Упор, Н. Ф. Юрченко. Харків: Вид. група «Основа», 2011. 304 с.
27. Ізувія Г. Висока міра відповідальності. *Дошкільне виховання*. 1986. №1. С. 16–17.
28. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навчальний посібник Київ: Вища школа, 2005. 180 с.
29. Козлова С.А. Нравственное воспитание дошкольников в процес се ознакомлення с окружающим миром. Москва: Педагогика, 1988. 67 с.
30. Козлова С. А. Нравственное воспитание дошкольников в процес се их ознакомлення с окружающим миром. Москва: Просвещение, 1988. 112 с.
31. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : науково-методичний посібник / Науковий редактор О. Л. Кононко. Київ: Ред. журн. «Дошкільне виховання».
32. Кошелівська О. І. Стимулювання морального вибору дошкільників у процесі педагогічного впливу: автореферат дис. канд. пед. наук. Київ, 2002. 20 с.
33. Кошелівська О. І. Стимулювання морального вибору дошкільників у процесі педагогічного впливу: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 Київ, 2003. 241 с.
34. Крайнова Л. В. Формирование нравственной активности у детей старшого дошкільного возраста в совместной продуктивной деятельности / Л.В. Крайнова: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Москва, 1985. 23 с.
35. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Просвещение, 1977. 240 с.
36. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. Москва: Педагогика, 1986. 224 с.
37. Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку. Одеса: ПНЦ АПН України – СВД М.П.Черкасов, 2005. 319 с.

38. Маркова Т. А. Воспитание трудолюбия у дошкольников : книга для воспитателей детского сада. Москва: Просвещение, 1991. 83 с.
39. Менджрицкая Д. У. Воспитание детей в игре. Москва. Просвещение, 1992. 156 с.
40. Меквабишвили Л. И. Воспитание ответственности у детей старшего дошкольного возраста на занятиях в детском саду: автореферат дис. канд. пед. наук. Москва, 1982. 22 с.
41. Минаева У. М. Развитие эмоций дошкольников: занятия; игры : пособие для работников дошкольных образовательных учреждений. Вид. 3-е, испр., доп., 2004. 48 с.
42. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. *Освіта України*. 2004. 3 грудня.
43. Нечипорук Н. І., Томей О. П. Розвивальні ігри для дошкільнят. Харків: Вид. група «Основа», 2007. 156 с.
44. Нуреева О. С., Шейнфельд З. І. Таємниці адаптації. Психологічні особливості дітей дошкільного віку. Харків: Вид. група «Основа», 2007. 57 с.
45. Отношения между сверстниками в группе детского сада / Под. ред. Т. А. Репиной. Москва: Просвещение, 1978. 182 с.
46. Павленчик В. О. Моральне виховання дошкільника. *Палітра педагога*. 1997. № 2. С. 8–9.
47. Павленчик В. О. Співробітництво з однолітками : аналіз результатів роботи педагога. *Дошкільне виховання*. 2000. № 3. С. 3–4.
48. Павленчик В. А. Формирование положительных взаимоотношений детей 6-го года жизни в совместной трудовой деятельности: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1998. 22 с.
49. Петренко, І. О., Соловей, Ю. О. Виховання доброзичливого ставлення до однолітків у дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка-2019»*. XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених, 2019. №2. С. 312–314.

50. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004. 456 с.
51. Поніманська Т. І., Дичківська І. М. Дошкільна педагогіка: практикум. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. 351 с.
52. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників. Київ: Вища школа, 1993. 89 с.
53. Поніманська Т. І. Праця – школа моральності. *Дошкільне виховання*. 1985. № 5. С. 5–6.
54. Приходько Ю. О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. Київ: Рад. школа, 1997. 124 с.
55. Психология личности и деятельности дошкольников / Под ред. В. Запорожца, Д. Эльконіна. Москва: Просвещение, 1985. 192 с.
56. Рібцун Ю. В. Використання творчих ігор у роботі вихователя. Педагогіка здоров'я: зб. наук. пр. II Всеукр. наук.-практ. конф. / за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. Харків. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. С. 414–419
57. Рубінштейн З. Л. Основи загальної психології. СПб.: «Пітер», 2002. 720 с.
58. Розвиток дитини-дошкільника: сучасні підходи та освітні технології: монографія / Г. В. Беленька, Н. М. Голота, А. М. Гончаренко та інші. / За ред. І. І. Загорницької. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 272 с.
59. Сабова О. Помічники. *Дошкільне виховання*. 1994. № 1. 14 с.
60. Субботский Е. В. Психология отношений партнерства у дошкольников. Москва: Просвещение, 1976. 106 с.
61. Спиваковская А. З. Гра – це серйозно. Москва: Педагогіка, 1981. 144 с.
62. Ушинский К. Д. О нравственном элементе в воспитании / К.Д. Ушинский Собр. соч. Т 2. Москва: АЛЛ РСФСР, 1948. 249 с.
63. Фасолько Т. С. Відповідальність – основа моральності. *Дошкільне виховання*. 1999. № 9. 9–11 с.

64. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье. / В. К. Котырло, Т. М. Титаренко, Ю. А. Приходько. Москва: Педагогика, 1987. 89 с.

65. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навчальний посібник / за заг. ред. З. Н. Борисової. Київ: Вища школа, 2004. 511 с.

66. Шулигіна Р. А. Педагогічні передумови оптимізації комунікативної культури особистості у соціокультурному розвитку. *Вісник Львівського національного університету: Серія педагогічна*. 2005. Вип. 20. С. 162-171.

67. Шулигіна Р. А. Проблема комунікативної культури у процесі виховання: психолого-педагогічний аспект. *Мовна освіта в контексті Болонських реалій: Тези доповідей наукової конференції кафедри ЮНЕСКО КНЛУ, 24–25 лютого 2005 р.* / Відп. ред. А. М. Чернуха. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2005. С. 107–108.

68. Юрченко Н.Ф. Ігрова діяльність старших дошкільників. Харків: Вид. група «Основа», 2011. 89 с.

69. Ядешко В. І., Сохіна Ф. О. Дошкільна педагогіка. Москва: 1986. 289 с.

70. Якобсон С. Г. Что, по мнению детей, хорошо, а что – плохо. *Дошкольное воспитание*. 1988. №1. 124 с.

71. Якобсон С.Г. Психологические проблемы эстетического развития детей. Москва: Педагогіка, 1984. 144 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ДІТЕЙ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ГРУПИ

1. Батюк Анна
2. Бродовський Денис
3. Гайворонський Назар
4. Гарбуз Нікіта
5. Герасіка Вероніка
6. Дей Каріна
7. Дериглазов Ростислав
8. Завгродній Вільям
9. Зражевський Андрій
10. Кулішова Альона
11. Михальчук Емма
12. Ошкулов Богдан
13. Півкач Богдан
14. Потураєв Михайло
15. Руденко Захар
16. Селянін Мирослав
17. Скачедуб Віталіна
18. Сокол Олександр
19. Сторчака Костянтин
20. Сурма Єва
21. Терещенко Ілля
22. Турков Ілля
23. Федіна Софія
24. Хамчич Нікіта

СПИСОК ДІТЕЙ КОНТРОЛЬНОЇ ГРУПИ

1. Аніщенко Сабіна
2. Бердюгов Георгій
3. Бондаренко Макар
4. Волик Еліна
5. Воронова Валерія
6. Гончаров Олександр
7. Дмитренко Дмитро
8. Жалій Аліса
9. Іваницький Іван
10. Клименко Тімур
11. Кощій Дмитро
12. Кузьменко Катерина
13. Ляпіна Ульяна
14. Пестун Тимофій
15. Проскурня Катерина
16. Руденко Рустам
17. Романова Інна
18. Саленко Анастасія
19. Сахно Богдан
20. Соломко Ірина
21. Фоменко Михайло
22. Хоменко Марина
23. Цима Дарьяна
24. Шакотько Олег
25. Шевченко Марія

